

CASTRUL ROMAN DE LA BUCIUMI. PROPUNERI PENTRU O RECONSTITUIRE GRAFICĂ, I—IV.

I. Introducere

a. *Motivația lucrării întreprinse.* Castrul roman de la Buciumi (jud. Sălaj; România), fortificație din sistemul defensiv al Daciei Porolissensis, constituie pînă în prezent unul din cele mai amplu cercetate castre din Dacia și, în orice caz, singurul pentru care a fost prezentată o monografie arheologică de mari proporții¹.

Ansamblul de construcții al unui castru reprezintă un monument dintre cele mai semnificative ale epocii romane (secolele II—III e.n.). Castele au constituit importante focare de civilizație și cultură materială romană atît prin prezența militarilor, cît și prin funcția lor (a castrelor) de centre de producție. Este un fapt general acceptat în literatura de specialitate privitoare la istoria Imperiului Roman că în zona castrelor de graniță s-a dezvoltat, în secolele II—III e.n., o civilizație materială și spirituală înfloritoare². Mai mult, în domeniul construcțiilor, castrul cu elementele lui a constituit un adevărat model pentru populația civilă din jur.

Toate acestea au făcut ca cercetarea arheologică, studiile de arhitectură militară, valorificarea științifică și interpretarea materialului arheologic din castre să fie completate de încercări de reconstituire grafică³ sau chiar de reconstituiri arhitectonice ale unor fortificații romane⁴.

Aceleași motive, valabile în cazul nostru pentru Dacia Porolissensis, ne-au îndemnat să încercăm prezentarea unor propuneri de reconsti-

¹ Pînă în prezent nu există în nici una din provinciile dacice un castru cercetat atît de amplu și relativ sistematic ca Buciumi, chiar dacă unele castre ca Drobeta și Slăveni prezintă planuri mai complete. Pentru cercetările din castrul de la Buciumi vezi: E. Chirilă — N. Gudea — V. Lucăcel — C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cunoașterea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972; vezi și varianta în limba germană de aceeași autori: *Das Römerlager von Buciumi. Beiträge zur Untersuchungen des Limes der Dacia Porolissensis*, Cluj, 1972.

² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 224 sq.

³ În cea mai mare parte așa-zisele reconstituiri grafice reprezintă desene-perspectivă ale unor castre, înfățișînd ansamblul de construcții ale acestora. Există însă și numeroase reconstituiri tehnice ale unor elemente de fortificație ca ziduri de incintă, turnuri, clădiri de comandament, băi etc. care stabilesc uneori dimen-

tuire grafică a unui castru, iar castrul de la Buciumi ne-a oferit cele mai bune condiții pentru o astfel de încercare⁵.

După părerea noastră, o realizare de acest fel, chiar rămasă la nivelul teoretic de reconstituire grafică, permite aprecieri mai complete în legătură cu nivelul atins de civilizația romană în această parte a Imperiului Roman, cu modul în care legile arhitecturii romane s-au aplicat la condițiile locale, cu modalitățile și sistemele de construcție, etc. Într-un cuvânt, o astfel de realizare reflectă clar modul în care, într-o provincie îndepărtată din Imperiu, au fost cunoscute și aplicate standardele tipice ale dezvoltării generale.

b. *Mijloacele de lucru* au fost alcătuite din suma datelor care ne puteau oferi informații pentru realizarea reconstituirilor. În primul rând am folosit întreaga documentație a săpăturilor arheologice de la Buciumi, atât cea publicată, cit și cea rămasă încă inedită⁶. În al doilea rând am folosit toate indicațiile și datele pe care le-au oferit izvoarele scrise și cele ilustrative, fie ele contemporane cu obiectivul nostru, fie imagini tîrzii ale unor construcții antice bine conservate⁷. În al treilea rând am folosit toate analogiile de plan, sistem de construcție și arhitectură datînd din aceeași epocă, din diferite provincii ale Imperiului Roman. Iar în al patrulea rând am folosit toate încercările de reconstituire din literatura de specialitate la care am avut acces, bineînțeles preluate critic.

În literatura de specialitate din România încercările de acest fel sunt foarte puține și nesistematice. Amintim o schemă de castru reconstituire, prezentată de

siuni și rezolvări constructive. Tot în cadrul acestei categorii de reconstituiri, care rămîn la nivel teoretic, se înscriu machetele executate pentru castru întregi sau pentru elemente ale lor tratate izolat. Vezi de pildă G. Ulbert — T. Fischer, *Der Limes in Bayern*, Stuttgart, 1983, p. 40 Rötelsee (D. Plank).

⁴ Castrul de la Saalburg (Germania Superior) în R. Pörtner, *Mit dem Fahrstuhl in die Römerzeit*, Düsseldorf, 1959, p. 192; turn de colț reconstituit la Königgen; cf. *Das römische Germanien aus der Luft*, Köln, 1981, p. 115; *Führer zu römischen Militäranlagen in Süd-Deutschland*, Stuttgart, 1983, p. 41—44, fig. 13 (D. Plank); poarta cu ziduri laterale a fost reconstituită la Welzheim; cf. *Führer zu römischen Militäranlagen in Süddeutschland*, p. 61—65, fig. 22 (D. Plank).

⁵ Lucrarea de față, care reprezintă o sinteză, a fost precedată de o serie de articole cu propuneri de reconstituire pentru elemente izolate ale castrului: A. Landes, *Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. I. Elementele incintei*, în *ActaMP*, 3, 1979, p. 411—425; A. Landes — N. Gudea, *Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. II. Clădirea comandamentului*, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 211—227; A. Landes — N. Gudea, *Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. III. Barăcile*, în *ActaMP*, 5, 1981, p. 247—270.

La invitația unor specialiști din străinătate am unificat aceste articole și am prezentat spre publicare la revista *Saalburg Jahrbuch* o lucrare de ansamblu privind propunerile de reconstituire a castrului de la Buciumi. Lucrarea de față este variantă românească a acestei sinteze.

⁶ E. Chirilă N. Gudea — V. Lucăcel — C. Pop, *op. cit.*; în cadrul monografiei nu au fost publicate toate planurile, schițele și profilele; materialul documentar provenit din cercetările din anii 1971—1976 a rămas inedit.

⁷ Gravură înfățișînd zidul median al clădirii comandamentului din castrul de legiune de la Burnum; cf. S. Zabelicky-Scheffenecker—M. Kandler, în *Burnum*, I, Wien, 1979 (coperta); *porta decumana* la castrul de la Birdoswald, gravură din 1850; cf. E. Birley, *Research on Hadrian's wall*, Kendall, 1961, pl. X.

D. Tudor pentru fortificația de la Cîmpulung Muscel⁸. Această schemă reprezintă însă o reconstituire absolut teoretică, abstractă, planul castrului nefiind cunoscut la data aceea, astfel că săpăturile ulterioare au scos la iveală o situație cu totul deosebită. Tot D. Tudor a prezentat reconstituiri grafice pentru porțile de S și de N la fortificația romană tîrzie de la Sucidava⁹. Planul acestora este foarte asemănător cu cele ale obiectivului nostru, iar problemele de construcție care se ridică sunt aceleași.

În literatura de specialitate referitoare la caste din alte provincii ale Imperiului Roman s-au propus în mai multe rânduri reconstituiri. Unele s-au referit la ansamblul castrului¹⁰, altele la construcții din interior: clădiri de comandament¹¹, magazine pentru cereale¹², barăci¹³ sau la elementele fortificate ale incintei: porți, turnuri de colț, turnuri de curtină, incinta propriu-zisă, etc.¹⁴.

Noi am încercat să prezentăm reconstituirile cu întreg suportul tehnic de construcție, arhitectură și stratigrafie oferit de săpături. În cazul de față reconstituirile au fost propuse numai pentru clădirile dezvelite integral.

c. În ce privește metoda de prezentare, am procedat astfel: pentru fiecare element reconstituit am analizat în parte: a. rezultatele săpăturilor arheologice, datele tehnice, stratigrafice și cronologice; b. analogiile de plan și de reconstituiri; c. propunerea noastră de reconstituire. Atît pentru problemele de construcție cît și pentru formele arhitecturale am căutat să oferim expresia cea mai simplă și mai ușor de realizat din punct de vedere tehnic și am ales de fiecare dată soluția cea mai obișnuită. Numai în măsura în care materialul documentar ne-a permis, am propus rezolvări mai amănunțite sau elemente decorative.

Acțiunea noastră fiind așadar la începuturi, atît pentru Dacia cît și pentru Imperiul Roman, propunerile noastre sunt în măsură să stîrnească discuții, unele probabil chiar contradictorii. Credem însă în utilitatea unor astfel de discuții, care nu pot decît să împingă înainte cunoașterea acestui aspect al arheologiei epocii romane.

d. Locul castrului de la Buciumi în sistemul defensiv al Daciei poate fi stabilit după schema întocmită pentru acest sistem, în care castrul ocupă locul nr. 22¹⁵. Fig. 1. Castrul se află pe granița de NV a provinciei Dacia Porolissensis, la cca. 6 km în spatele unei trecători a Munților Meseș (pasul Ragului). Dincolo de această trecătoare, la V se afla lumea „barbară”, reprezentată de triburile de Daci liberi.

⁸ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1958, p. 231, fig. 56; pentru săpăturile exterioare efectuate la castru vezi Em. Popescu — Eug. Popescu, în *StCom Pitești*, I, 1969, p. 67—76; idem, în *Materiale*, 9, 1970, p. 251—262.

⁹ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, p. 201, fig. 53/1; p. 202, fig. 54.

¹⁰ D. Baatz, *Der römische Limes*, Berlin, 1975, p. 31, fig. 12; S. von Schnurbein, *Die Römer in Haltern*, Münster, 1979, p. 25, fig. 14; H. Schönberger, *Kastell Künzing—Quintiana*, Berlin, 1975, p. 10, fig. 4.

¹¹ Schema funcțională și volumetrică a unei clădiri comandament la D. Baatz, *op. cit.*, p. 26, fig. 8; reconstituiri pentru principia de la Nijmegen (Germania Inferior) în *Limes 10 Xanten*, 1974, p. 115 (H. Brunsting); A. V. M. Hubrecht, *Le fortifications lungo la frontiera romana nel Paesi Bassi*, Medelingen, 1976, fig. 3; pentru Intercisa (Pannonia Inferior) vezi Zs. Visy, *Intercisa*, Kecskemét, 1977, p. 17, fig. VI; pentru clădirea comandamentului la Chesterholm (Vindolanda) (Britannia) vezi R. Birley, *Vindolanda, a roman frontier post on Hadrian's Wall*, London, 1977, p. 89, fig. 48.

¹² A. P. Gentry, *Roman military stone-built granaries*, Oxford, 1976, p. 17, fig. 1.

¹³ Ph. Philzinger, în *Limesmuseum Aalen*, Stuttgart, 1971, p. 130, fig. 51—52.

¹⁴ E. Birley, *op. cit.*, fig. 5; J. Collingwood Bruce, *Handbook to the Roman Wall*, Newcastle upon Tyne, 1966, p. 16.

¹⁵ N. Gudea, în *Saalburg Jahrbuch*, 31, 1974, p. 41—49; idem, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin, II, 6, 1977, p. 851—871.

Așa cum este așezat pe teren, castrul nu beneficiază de o apărare naturală, de care, se pare, că nici nu avea nevoie. Vizibilitatea maximă directă din castru era spre valea Agriului și nu spre trecătoare. Dar controlul acesteia era asigurat de sistemul de turnuri de pîndă și semnalizare de pe culmea munților Meșes, care făcea legătura directă cu castrul.

e. *Așezarea castrului pe teren.* Castrul este așezat la marginea de NE a satului Buciumi, pe pantele dealului Mihăiasa, fiind practic adiacent gospodăriilor din vatra satului. Locul se numește „Gradiște” sau „Cetate”. Terenul pe care se află castrul are o pantă de aproape 10%, orientată NE—SV, spre confluența pîraielor Lupului și Mihăiasa și spre valea Agriului. Distanța de la laturile castrului spre valea Lupului și valea Mihăiasa este de 800 m, respectiv 500 m.

f. *Date tehnice generale despre castru.* Castrul a fost construit cu laturile lungi paralele cu linia de pantă a terenului. Valoarea pantei pe teritoriul castrului nu a pus dificultăți deosebite în realizarea unei construcții. În schimb spre SV și SE terenul coboară brusc spre văile Lupului și Mihăiasa, astfel încît în acele părți nu a fost posibil să se ridice construcții. Spre NE, terenul continuă aproape orizontal, aici aflîndu-se așezarea civilă sau cea mai mare parte a ei.

Castrul este orientat în așa fel încît *porta decumana* se află în partea superioară a pantei, iar *porta praetoria* în partea de jos. Orientarea în acest fel este contrară indicațiilor de *castrametatio* în ce privește *porta praetoria* (Hyginus, 56), dar corespunde unor indicații în ce privește *porta decumana* (Hyginus, 18, 56). Cercetările arheologice executate la Buciumi între anii 1963—1976 (Fig. 3) au stabilit că în evoluția incintei castrului au existat două faze de construcție:

— fază cu elementele incintei constînd din șanț — val — palisadă; dimensiunile 128×153 m (măsurate de la coama valului); laturile lungi orientate NV—SE; colțurile orientate pe direcția punctelor cardinale principale. De la această fază avem date numai despre elementele incintei, despre drumurile și barăcile din *praetentura*. Castrul de pămînt a fost construit probabil înainte de 110 e.n.; aici a staționat la început cohors I Augustus Ituraeorum¹⁶.

— fază cu elementele incintei constînd din: două șanțuri — zid de piatră — agger; dimensiuni 134×157 m (măsurate de la fața exterioară a zidului). Colțurile castrului erau orientate pe direcția punctelor cardinale principale; laturile lungi erau orientate NV—SE. Porțile *decumana* și *praetoria* au fost plasate pe laturile scurte în poziție centrală. Porțile *principales* sunt așezate la 100 m față de latura de NV și la 57 m față de latura de SE. În interior au fost identificate barăcile din *praetentura*, barăcile din *retentura*, clădirea comandamentului (*principia*), două magazii (*horrea*) pe *latus sinistrum*, locuința comandantului (*praetorium*) și o baie pe *latus dextrum*. Pe latura de SE între poartă și turnurile de curtină au fost identificate două construcții. Fig. 20. Incinta din zid de piatră și elementele sale au fost datate la începutul secolului III e.n.¹⁷. Construcțiile din interior prezintă fiecare, sau aproape fiecare, etape de construcții succesive, care însă nu au fost puse în legătură cronologică cu fazele incintei.

Propunerile de reconstituire grafică pe care le avansăm aici se vor referi numai la faza cu zid de piatră a castrului, avînd în vedere că pentru această fază problemele de arhitectură se pun mai acut și că ea (faza) este mai bine pusă în evidență de urmele arheologice.

II. Date tehnice ale elementelor castrului și propunerile de reconstituire

I. Elementele incintei puse în evidență de săpăturile arheologice sunt următoarele: A. incinta propriu zisă alcătuită din: șanț (șanțuri), bermă (?), zidul de piatră, agger-ul; B. turnurile de colț; turnurile de curtină; porțile. Le vom discuta pe fiecare în parte:

¹⁶ E. Chirilă — N. Gudea, în *Das Römerlager von Buciumi*, p. 16.

¹⁷ E. Chirilă — N. Gudea, în *Das Römerlager von Buciumi*, p. 122.

a. șanțul de apărare a fost identificat numai pe laturile de SE (Fig. 4 a), NE (Fig. 4 b) și NV (Fig. 4 c). Pe laturile scurte au fost puse în evidență două șanțuri, în timp ce pe latura lungă, precum și în dreptul turnului de colț apare un singur șanț. Remarcăm însă că lățimea totală a gurii șanțurilor variază între 10,00 și 11,50 m, în timp ce adâncimea șanțului mare față de nivelul bermei variază între 3,10—3,70 m, indiferent de numărul șanțurilor puse în evidență și de profilul lor în diversele cazuri particulare. În cazurile când avem două șanțuri, panta escarpei interioare a șanțului mic este întotdeauna mai accentuată decât cea a escarpei interioare a șanțului mare, în timp ce în secțiunile în care apare un singur șanț, constatăm că escarpa interioară prezintă o frângere, astfel încât la partea superioară, panta escarpei este sensibil mai mică decât în partea inferioară.

Berma, adică spațiul dintre șanț și zid, este alcătuită pe toate laturile din porțiunea din fostul val de pământ rămasă în afara zidului. Lățimea ei este de cca 1,50 m pe toate laturile; la colțul de N este de 3,00 m. Suprafața acestui spațiu nu este orizontală și este evident că nu a fost amenajată și deci, probabil, nu a fost nici folosită.

Zidul de incintă a fost realizat din piatră calcaroasă de carieră în tehnica *opus incertum*. Fundația lui este înaltă de 0,70—0,80 m și are lățimea cu 0,10 m mai mare decât zidul propriu zis. Pietrele fundației nu au fost prinse cu mortar. Zidul propriu zis avea grosimea de 1,10 m și a fost construit cu mortar de bună calitate. Pe laturile de NE și SE fundația zidului străpungea valul de pământ în întregime, adâncindu-se în pământul virgin; pe latura de NV zidul nu a pătruns pînă la baza valului.

Agger-ul este alcătuit din restul valului de pământ rămas în spatele zidului de incintă. Lățimea lui pînă la *via sagularis* era de 6,50 m pe latura de SE, 6,50 m pe latura de NV și 7,20 m la colțul de N. Înălțimea păstrată a agger-ului este de 1,50 m pe latura de SE, 2,00 m pe cea de NV și 1,25 m pe latura de NE. Față de nivelul bermei această înălțime este pe toate laturile cu 0,50 m mai mică decât cea măsurată de la baza valului. Agger-ul a fost puternic aplatizat, astfel încât înălțimea lui de astăzi este departe de a reflecta realitatea antică.

Via sagularis a fost identificată pe laturile de NV, SV și NE la baza interioară a valului de pământ. Pe latura de SE, ea a fost acoperită de construcții ulterioare. Constă într-un strat de prundiș așezat pe lutul neumblat. Pe laturile de NV și NE peste stratul de prundiș au fost așezate cărămizi și țigle. *Via sagularis* avea o lățime de 2,40 m.

b. În literatura de specialitate cunoaștem numeroase încercări de reconstituire a diverselor tipuri de incintă cu zid de piatră, dar o bună parte din ele se referă la *castra aestiva*. La Hesselbach, (Germania Superioară), pe baza indicațiilor din Vitruvius, s-a propus o fortificație cu incinta din două ziduri paralele peste care era instalată o platformă de lemn, iar pe coama zidului exterior se afla o palisadă de lemn¹⁸. În Anglia, unde o bună parte din zidul lui Hadrianus s-a păstrat pînă astăzi, au fost deasemenea făcute o serie de propuneri de reconstituire¹⁹. În toate cazurile, zidul masiv, lat de 2,00—4,00 m poartă în partea exterioară de sus un zid mai subțire, înalt de cca. 2,00 m, terminat cu creneluri. Suprafața largă a zidului de bază folosea ca drum de rond. În România, o reconstituire a unui zid de limes a fost propusă de Gr. Tocilescu și P. Polonic²⁰ pentru valul „transalutanus” (Dacia Inferior). Fortificația consta dintr-un val de pământ bătut, în care se presupune că a fost încastrat zidul propriu zis din piatră, terminat cu creneluri. Drumul de rond era alcătuit de coama valului de pământ aflată spre interior.

¹⁸ D. Baatz, *Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwaldlimes*, Berlin, 1973, p. 17, fig. 5.

¹⁹ J. Colingwood Bruce, *op. cit.*, p. 13, 16.

²⁰ Vezi la D. Tudor, *op. cit.*, p. 201, fig. 53/2.

c. Situația de la castrul de la Buciumi are, din punct de vedere tehnic, numeroase asemănări cu această din urmă propunere. Fig. 4 e. Valul de pământ al fazei inițiale a fost utilizat ca *agger* în fața cu zid de piatră. Valul a fost făcut din pământul obținut la săparea șanțului. Acest pământ, reprezentat la Buciumi de un lut galben cu coeziune destul de mare, nu a necesitat elemente de susținere interioare. O încercare de suprapunere a secțiunilor de pe toate laturile castrului a demonstrat că dungile orizontale de carbune, puse în evidență de secțiuni, sunt așezate cu totul întâmplător, ceea ce înlătură presupunerea că ele ar proveni de la un schelet de lemn inițial.

Având în vedere natura materialului din care era constituit valul, putem presupune o pantă a acestuia de pînă la 1:1, ceea ce ar duce la o înălțime mult prea mare, de cca. 5,00 m. Din acest motiv vom determina înălțimea *agger*-ului în funcție de celelalte elemente ale incintei și de condițiile de folosire.

Coama valului reprezenta drumul de rond. Am propus pentru aceasta o lățime de 1,70 m, necesară pentru a asigura trecerea simultană a două persoane cu arma în mînă. Valul fiind alcătuit din pământ lutos, era absolut necesar să se asigure pentru drumul de rond o pardoseală care să împiedice formarea unei suprafețe lunecoase. Aceasta ar fi putut fi constituită, ca și în cazul castrelor de campanie, din grinzi de lemn legate între ele prin nuiile împletite. Accesul la platforma astfel formată se asigura prin turnurile de curtină, eventual completate cu scări de lemn așezate din loc în loc de-a-dreptul pe panta *agger*-ului. Aflindu-se la o înălțime apreciabilă, drumul de rond era prevăzut spre interior cu o balustradă de lemn.

Zidul de incintă, construit într-o fază ulterioară valului, avea înălțimea determinată de necesitatea de asigurare a vizibilității de la drumul de rond asupra șanțurilor. Analiza secțiunilor prin elementele incintei a dat ca rezultat o înălțime minimă a zidului față de bermă de 4,50 m. Acest zid, așa cum îl arată toate analogiile, avea un coronament de creneluri care îi sporea înălțimea pînă la 5,00 m. Considerînd că înălțimea necesară unui om de talie medie pentru a privi spre exterior era de 1,50 m, a rezultat o înălțime a drumului de rond față de bermă cu 3,00 m. Constatăm că *via sagularis* se afla la același nivel cu bermă, astfel încît, din cauza terenului denivelat din castru, a fost necesară așezarea drumului *sagularis* peste un strat de umplură din *agger*.

Nu se observă nici o urmă care să indice existența vreunui sistem de acoperire a zidului și drumului de rond. Coama zidurilor, respectiv a crenelurilor, era probabil protejată de intemperii cu ajutorul unei cornișe dintr-un amestec de țigle sparte și mortar²¹. O asemenea cornișă apare constant pe imaginile de pe columna lui Traianus²², iar metoda este recomandată de Vitruvius pentru zidurile de cărămidă, chiar cînd acestea se aflau sub un acoperiș²³. Dealtfel, în toate secțiunile executate peste incintă, chiar și acolo unde în dreptul lor nu se aflau construcții (S XIV, XVIII), au fost găsite, în șanțul castrului, fragmente de cărămiți sau țigle.

O problemă importantă o constituie panta naturală a terenului. Diferența de nivel dintre latura de NV a castrului și cea de SE este de cca 8,00—10,00 m. Este deci exclus să se fi asigurat orizontalitatea drumului de rond (deci și a zidului) în asemenea condiții. Atît lățimea *agger*-ului, aproximativ aceeași pe toate laturile, cît și înălțimea păstrată a acestuia față de bermă, ne face să credem că *agger*-ul avea aceeași înălțime pe toate laturile și că drumul de rond urma panta naturală a terenului.

B. Turnuri de colț au fost identificate numai în colțurile de N,E și S. În colțul de V nu au fost identificate urme de turn.

²¹ I. Miclea — R. Florescu, *Decebal și Traian*, București, 1980, fig. 29—30, 61.

²² Vitruvius, *Despre arhitectură*, București, 1964, II, 8, p. 64 (după Vitruvius, *De architectura libri X*; cu ilustrații reconstituite după textul lui Vitruvius de A. Choisy (*Vitruve*, Paris, 1909). Indicația lui Vitruvius se referă la zidurile de cărămidă supuse intemperiei.

²³ H. Schönberger, *op. cit.*, p. 15, fig. 6.

a. turnurile de colț au plan trapezoidal, fără a fi egale între ele. Peretele exterior era alcătuit din zidul de incintă, cu raza de curbură de cca 18 m. Zidurile care alcătuiau laturile interioare aveau o grosime mai redusă, de cca 0,80 m. Zidul de incintă și turnurile au fost construite concomitent. Toate turnurile au avut acoperiș cu învelitoare de țigle și olane, așezat pe o schelărie de lemn. În toate cazurile în interiorul și în jurul turnurilor a fost găsit un strat compact de țigle și olane, cu multe piroane, scoabe și alte piese din fier utilizate în construcții.

Turnul din colțul de N; dimensiunile laturilor sunt $5,40 \times 7,15 \times 7,15 \times 7,00$ m; grosimea zidurilor este 0,75 m. În interiorul turnului valul de pământ a fost nivelat și deasupra a fost așezat un pavaj din pietre de râu. În mijlocul turnului s-a găsit o gaură de stîlp cu diametrul de 0,40 m, adîncită cu 0,60 m față de padiment. Fragmentele de mortar găsite în interior dovedesc că pereții interiori au fost tencuiți.

Turnul din colțul de E; dimensiunile laturilor: $5,40 \times 5,50 \times 5,50 \times 7,00$ m; grosimea zidurilor 0,75 m; fără padiment; în interior a apărut o dungă de pământ negru amestecat cu cărbune, reprezentînd probabil urma unui stîlp prăbușit.

Turnul din colțul de S; dimensiunile laturilor $5,30 \times 5,00 \times 5,00 \times 7,00$ m; grosimea zidurilor 1,00 m; fără padiment; din interior a apărut un fragment de colonetă canelată din piatră calcaroasă, cu diametrul de 0,16 m.

b. O încercare de reconstituire pentru un turn de acest tip a prezentat H. Schönberger pentru castrul de la Künzing (Raetia)²⁴. El a propus un turn terminat în partea de sus cu o platformă cu creneluri. Imaginea unor turnuri, de lemn în general, terminate cu o platformă descoperită, corespunde în bună parte reprezentărilor de pe columna lui Traianus, ori de cîte ori aceasta înfățișează castele. Să nu uităm însă că, în cazul fortificațiilor consemnate pe columnă, era vorba de castele de campanie. Fortificația de la Buciumi a fost construită în piatră cam după un secol și era o construcție stabilă. Presupunem deci că, de parte de a renunța la prețioasele mărturii ale columnei, ar fi mai util să căutăm analogii acolo unde artiștii au reprezentat cetăți dacice, adică acolo unde ne-au lăsat imaginea lor convențională despre o fortificație cu zid de piatră, stabilă.

Turnurile de colț sau de curtină, așa cum apar ele în reprezentările de pe columna lui Traianus²⁵, se ridicau cu un etaj deasupra zidului de incintă. Ele aveau acoperiș în două ape, cu coama perpendiculară pe linia zidului și prezentau la etaj, pe fiecare latură, cîte o deschidere dreptunghiulară de dimensiuni destul de mari, avînd latura lungă orizontală. S-au păstrat de asemenea o serie de turnuri romane, independente sau făcînd parte din fortificații mai mari. Imaginea pe care ne-o relevă, uneori modificată de secolele ulterioare, este de cele mai multe ori aceeași cu cea reprezentată de columnă. Turnul de la Aigosthena²⁶, de pildă, păstrat în forma lui originală pînă sub acoperiș, avea un fronton triunghiular construit prin înălțarea peretelui pe care se rezema direct acoperișul.

c. În studiul de față am propus o reconstituire a turnului din colțul de N, pentru care avem datele arheologice cele mai complete. Avem bune motive să credem că și celelalte turnuri de colț, precum și cele de curtină erau construite după același principiu. Fig. 5. Turnul, construit în întregime din piatră, avea un parter locuit, cu acces de pe *via sagularis* și un etaj închis, cu acces pe două laturi spre drumul de rond și cu o fereastră de dimensiuni mari spre exterior. Etajul avea acoperiș de țigle și olane. Vom explica acum fiecare componentă în parte.

În interiorul turnului, nivelul padimentului se află cu cca 0,50 m mai sus decît berma și decît nivelul drumului *sagularis*, așa cum apare acesta din alte secțiuni. Fig. 4 b; 4 d. Zidul turnului dinspre interiorul castrului s-a păstrat pînă la înălțimea padimentului, la cca. 1,00 m față de nivelul terenului din castru. Pentru a intra de pe *via sagularis* în turn era deci necesar să se urce

²⁴ I. Miclea — R. Florescu, *op. cit.*, fig. 283.

²⁵ D. Baatz, *Die Wachtürme am Limes*, Stuttgart, 1976, p. 34, fig. 22.

²⁶ D. Baatz, *Kastell Hesselbach*..., p. 120, fig. 43—44.

cîteva trepte. Cum în dreptul intrării în turn săpătura arheologică a pus în evidență un strat de cenușă și cărbune, trebuie să ne imaginăm că accesul se făcea pe o scară de lemn, care se rezema direct pe pavajul de cărămidă al drumului.

Nu cunoaștem în mod cert înălțimea parterului, dar considerăm ca cea mai probabilă ipoteza că nivelul planșeului etajului corespundea cu înălțimea drumului de rond. Aceasta ar determina pentru parter o înălțime de cca 2,50 m, ceea ce pare convenabil în cazul unui parter locuit. Accesul de la parter la etaj, în interiorul turnului, se făcea desigur pe o scară de lemn interioară, probabil mobilă.

Planșeul de lemn al etajului era susținut de un stîlp de lemn central. Nu credem că acest stîlp să fi continuat pînă la acoperiș, greutatea acestuia din urmă fiind desigur mai mică decît cea a ostașilor și a eventualelor mașini de război aflate pe platformă. În același timp etajul trebuia să fie liber pentru manevră și un astfel de stîlp ar fi incomodat. Credem că turnurile erau în întregime construite din piatră, la fel ca și bastioanele porților, pentru care avem suficiente analogii. Pe de altă parte, din moment ce am stabilit că zidul de incintă se ridica cu 1,50 m (respectiv cu 2,00 m calculînd și crenelurile) deasupra drumului de rond, este logic, aștit din punct de vedere constructiv cît și din motive de apărare ca, mai ales în dreptul punctelor vulnerabile, continuitatea zidului să nu fie întreruptă. Deci înălțimea etajului, pentru a putea fi folosită, trebuia să aibă minimum 2,50 m liber, ceea ce conduce la o înălțime totală a turnului de cca 8,00 m de la nivelul pardoselii parterului (bermei) pînă la coama acoperișului.

Materialul arheologic indică fără dubiu un acoperiș de țigle și olane. Planul trapezoidal al turnului a ridicat unele probleme în legătură cu forma acoperișului. Credem totuși că putem propune o acoperire simplă în două ape, pe un plan dreptunghiular, diferența dintre acesta și planul în formă de trapez al construcției fiind preluată de streșină.

Turnurile aveau ferestre spre exterior, dar probabil și spre interiorul castrului. Deschiderea și forma propriu zisă propusă pentru fereastră se bazează pe existența fragmentului de coloană găsit în turnul de S. Pentru deschiderea dreptunghiulară cu fereastră dublă avem analogii la unele propuneri de reconstituire²⁷ de turnuri, dar și la construcții civile răspindite în tot Imperiul Roman pe o largă perioadă de timp²⁸. Fragmentul de colonetă găsit în turnul din colțul de S presupune prin diametrul său o înălțime a coloanei între 0,96—1,60 m. Mai probabilă este dimensiunea minimă. În funcție de înălțimea etajului coloneta găsită ar fi putut să constituie elementul median al unei ferestre duble. Formulăm această ipoteză cu o rezervă. O colonetă canelată presupune existența unei arhitecturi cu o decorație relativ bogată. Fragmentul de colonetă este singurul obiect de piatră ornamentată găsit la Buciumi; cîteva fragmente neidentificabile însă au mai fost găsite în spațiul porții *praetoria*. În orice caz, diametrul redus al colonetei este o certitudine că, la turn sau în altă parte a castrului, ea nu putea fi folosită decît pentru deschideri mici, ca ferestre sau arcade de loggia.

C. Turnuri de curtină au fost identificate numai pe latura scurtă de SE. Foarte probabil însă, astfel de turnuri există și pe celelalte laturi, în mod sigur pe cea opusă.

a. Turnurile de curtină se află la 20,30 m, respectiv 21,70 m față de bastioanele de NE și SV ale porții *praetoria*; au plan patrulater. Fața exterioară este alcătuită de zidul de incintă; celelalte ziduri ale turnurilor au grosime mai mică, dar se interpătrund cu zidul de incintă, indicînd contemporaneitatea lor. În ambele turnuri, un strat de țigle și olane, în care se aflau numeroase piroane, scoabe, etc. dovedește că turnurile au fost acoperite.

Turnul nr. 1, situat la NE, are dimensiunile de 4,60×4,30 în partea exterioară; grosimea zidului 0,75 m; fundația turnului este mai puțin adîncită decît cea a zidului de incintă.

²⁷ De pildă basilica din Turmanin (Siria); vezi la B. P. Mihailov, *Istoria generală a arhitecturii*, București, 1961, I, 2, p. 71, fig. 312.

Turnul nr. 2, situat la SV, are dimensiunile de $4,90 \times 4,10$ m în partea exterioară; grosimea zidurilor este de 0,80 m; fundația lor este mai puțin adâncită decât cea a zidului de incintă.

b. Turnuri de curtină au fost identificate la cea mai mare parte a castrului pentru trupe auxiliare. Ele au un plan patrat și sînt, în general, amplasate simetric față de porți. O serie de încercări de reconstituire²⁸ propun de fiecare dată turnuri închise, cu etaj, acoperite cu țigle și olane.

c. Toate problemele legate de aspectul arhitectonic al turnurilor de curtină sunt identice cu cele expuse anterior pentru turnurile de colț. Planul patratelor facilitează realizarea acoperișului. Dimensiunile reduse ale turnurilor de curtină și materialul arheologic mult mai redus cantitativ, demonstrează că ele nu erau permanente locuite.

D. Porțile castrului au bastioane de formă patrată cu ieșind semicircular (*decumana* și *principales*) sau patrată (*praetoria*).

a. Bastioanele porților au fost construite concomitent cu zidul de incintă. În casele pentru dezvelirea lor s-au găsit în toate cazurile cantități mari de țigle și olane, însoțite de piroane, scoabe, cuie etc.

Porta praetoria este largă de 8,00 m; a fost împărțită în două culoare largi de 3,00 m, respectiv 4,00 m printr-un zid, lat de 1,05 m și avînd lungimea de 5,80 m. Acest zid a fost construit din piatră; el începe la linia din spate a bastioanelor (dînspre interior) și ajunge pînă în dreptul feței exterioare a zidului de incintă. La construirea lui a fost străpuns stratul de prundiș al drumului. La 3,00 m față de capătul interior al zidului au fost încastrate blocuri mari și plate ce depășesc lățimea zidului. Blocurile sunt netede în partea superioară și par să alcătuiască un pervaz. Bastioanele porții sunt dreptunghiulare; dimensiuni: $7,00 \times 5,00$ m (S) și $7,00 \times 5,20$ m (E). Ele depășesc spre exterior linia zidului de incintă cu 1,50 m. Grosimea zidului este de 0,90 m, iar fundația de 1,15 m (S) are un soclu spre exterior. Spre interiorul castrului bastioanele prezintă un decroș de 6,00 m față de linia zidului. La bastionul de S, pe zidul dînspre interior, s-a păstrat o porțiune netedă, pe care se vedeau urme de scîndură. După toate probabilitățile porțiunea aceasta reprezenta un prag. Pe latura dînspre spațiul porții a aceluiași bastion a apărut un bloc de calcar cu o scobitură. Probabil acest bloc servea ca sprijin pentru pivotul porții și fusese prins în zid. Partea din față a bastioanelor fiind scoasă, nu am putut preciza poziția inițială a acestui bloc.

Porta principalis sinistra este largă de 8,80 m. Prin spațiul porții trecea un drum alcătuit dintr-un strat de prundiș. Un zid de $5,80 \times 1,10$ m a fost ridicat în mijlocul spațiului porții, străpungînd drumul și creînd două culoare de 3,80 m. Zidul median depășește cu 0,45 m linia din spate a bastioanelor; spre exterior el ajungea pînă la linia exterioară a zidului de incintă. Bastioanele porții sunt patrată cu ieșind semicircular; dimensiunile exterioare sunt de $8,00 \times 6,30$ m. Ieșind semicircular depășea cu 3,25 m linia zidului de incintă. Spre interiorul castrului, decroșul bastioanelor este de 4,30 m față de linia zidului.

Porta principalis dextra este largă de 6,30 m; în spațiul ei se afla un drum pavat cu bolovani de riu de mărime mijlocie. Bastioanele porții sunt patrată cu ieșind semicircular; grosimea zidului este de 0,80 m; fundația zidului este mai lată și prezintă spre interior un soclu; dimensiunile bastioanelor sunt: $8,50 \times 6,00$ m (S) și $8,50 \times 6,20$ m (V). Ieșind semicircular depășește cu 3,00 m linia exterioară a zidului; spre interior bastioanele prezintă un decroș de 4,25 m. În ambele bastioane s-a păstrat urma unui pavaj din piatră de riu. La bastionul de S s-a păstrat intrarea spre *via principalis*, largă de 1,70 m; pragul intrării este cu 0,30 m mai ridicat față de nivelul drumului care trece prin poartă. La colțuri, ambele bastioane aveau montată câte o piatră fasonată. În spațiul porții, la 5,50 m distanță de latura din spate a bastioanelor a fost obser-

²⁸ D. Baatz, în *1750 Jahre Alzey. Festschrift*, Alzey, 1973, p. 58; A. Birley, *Hadrian's Wall, an illustrated guide*, London, 1976, p. 6; E. Birley, *Research on the Hadrian's Wall*, fig. 14.

vată o dungă transversală de pământ negru cu pigmenți de cărbune. Ea marca locul porții propriu-zise de lemn. Aici au fost găsit bandaje de fier, cu care erau întărite canaturile de lemn a porții.

Porta decumana are o deschidere largă de 3,50 m; nu apar urme de drum; prin mijlocul porții a fost identificată urma unui canal de aducțiune a apelor. Bastioanele au plan patrat cu ieșind semicircular; dimensiuni: 7,30×4,15 m; ieșind semicircular depășește linia zidului de incintă cu 1,35 m; spre interior bastioanele au un décroș de 4,50 m. Grosimea zidului bastioanelor este de 1,00 m; fundația lor era de 1,15 m având spre interior un soclu.

b. Încercările de reconstituire pentru porțile de caste sunt mai multe și în general concordă. De fiecare dată poarta are două bastioane cu etaj și cu o galerie care unește încăperile de la etaj ale celor două bastioane, pe deasupra arcului porții. Trebuie să observăm că, acolo unde bastioanele porților s-au păstrat în picioare²⁹, s-a constatat că puteau avea mai multe etaje. Reconstituirile grafice existente, având în mai toate cazurile ca bază doar ziduri păstrate la mică înălțime, se rezumă la un singur etaj deasupra drumului de rond. Diferențele care apar la reconstituiri se referă în special la problemele de acoperire. Există variante în care bastioanele apar acoperite sau, dimpotrivă, terminate cu o platformă cu creneluri. La *Sucidava D. Tudor* a prezentat ambele variante, una pentru poarta de S și cealaltă pentru poarta de N³⁰. Se pare că, de cele mai multe ori, principalul motiv care a dus la propunerea unei platforme, a fost dificultatea de a acoperi un spațiu cu o latură curbă. Dacă imaginile de pe columna lui Traianus redau porțile de cele mai multe ori cât se poate de convențional, sub forma unei deschideri arcate în zid, practicat sub un singur turn, acestea prezintă de fiecare dată un acoperiș în două ape³¹. Astfel de acoperiș apare și la turnurile de curtină. O reprezentare mult mai clară ne oferă o monetă de la Callatis (secolul II e.n.), care redă cu destulă exactitate (!) poarta unei cetăți, cu două bastioane rotunde (sau cu ieșind semicircular), având un acoperiș conic și o deschidere arcată³²; deasupra ei se află o galerie cu creneluri, care aici apar, ca și în unele imagini ale columnei³³, cu câte o mică deschidere arcată ca o fereastră.

Reconstituirile grafice³⁴ sau chiar concrete³⁵, oferă o mare diversitate de soluții în problemele de amănunt. La Saalburg și Hesselbach ni se propune o galerie închisă și acoperită, amplasată puțin mai sus decât nivelul drumului de rond; în același timp la Künzing-Quintana galeria apare deschisă și descoperită, la același nivel cu drumul de rond³⁶. Tot aici, ca și la *Housesteads*³⁷, se propun bastioane terminate printr-o platformă cu creneluri, în timp ce în celelalte două se propun bastioane acoperite.

c. În reconstituirile propuse de noi am optat pentru soluția cu acoperiș, impusă de descoperirile arheologice.

²⁹ *Porta Nigra la Trier*; cf. *Römische Germanien aus der Luft*, Köln, 1981, p. 164—165; cf. *Führer zu römischen Militäranlagen in Süd Deutschland*, Stuttgart, 1983, p. 107—113 (U. Osterhaus) poarta castrului de legiune de la Regensburg (Raetia).

³⁰ D. Tudor, *op. cit.*, p. 201, fig. 53/1, p. 202, fig. 54.

³¹ I. Miclea — R. Florescu, *op. cit.*, fig. 389, 399.

³² *Ibidem*, fig. 77.

³³ *Ibidem*, fig. 79.

³⁴ E. Birley, *Research on the Hadrian's Wall*, p. 178—184, fig. 32; D. Baatz, *Kastell Hesselbach*..., p. 22, fig. 9.

³⁵ R. Portner, *loc. cit.* Adăugăm aici corectura, datorată amabilității prof. D. Baatz, în legătură cu analogia la R. Portner. El ne-a indicat faptul că autorul german a greșit punând deschideri spre exterior și la parterul bastioanelor porții.

³⁶ H. Schönberger, *op. cit.*

³⁷ E. Birley, *op. cit.*, fig. 31.

În principiu poarta este flancată de două bastioane cu etaj, asemănătoare ca funcțiune și alcătuire cu turnurile de curtină și de colț. Ele au însă deschiderea mai mică, iar stilpul central pentru susținerea etajului lipsește. Deasupra spațiului porții, între cele două bastioane, se afla o galerie, fie la același nivel, fie cu ceva mai sus decât drumul de rond. Etajele bastioanelor avea acces lateral spre această galerie și spre drumul de rond.

Având în vedere deosebirile de plan, care duc la soluții constructive diferite, vom trata fiecare poartă în parte.

Porta praetoria (Fig. 6) avea două culoare, despărțite printr-un pinten median. Acest pinten, pe care la 0,50 m înălțime față de drum a fost identificat un fel de pervaz, prezenta o deschidere, care asigura vizibilitatea între cele două culoare ale porții. Deschiderea era probabil terminată la partea superioară cu un arc în plin cintru, așa cum erau și deschiderile porții. Peste aceste arce erau așezate grinzile de lemn ale galeriei. Am optat pentru această soluție deoarece materialul găsit în săpătură indică o structură de lemn pentru partea superioară a construcției. Cele câteva blocuri de piatră găsite în zonă nu ne permit să stabilim dacă e vorba de boltari sau de pietre de talie din zidul bastioanelor sau a intrării. Bastionul de E prezenta, în dreptul capătului exterior al zidului median, un ieșind de zidărie cu grosimea de 0,80 m. Echivalentul acestuia lipsește la bastionul de V, dar existența celui găsit ne sugerează că în dreptul lui se ridica zidul din față al porții, străpuns de arce. Ieșindul respectiv constituia sprijinul pentru pilastrul lateral al arcului. Fig. 6 d.

Cele două bastioane care flancau poarta aveau, în principiu, aceeași alcătuire ca și turnurile de colț. Urma pragului, aflată la 0,60 m față de nivelul terenului și la 0,45 m de baza stratului de locuire din interiorul turnului, sugerează că intrarea în bastion se făcea direct din castru la nivelul parterului. În același timp accesul din bastion la drumul de rond (de pe *agger*) se făcea la nivelul etajului, dar cu o oarecare diferență de nivel determinată de arcu intrării. Chiar considerind imposta arcului ca aflându-se la nivelul de călcare, arcu în plin cintru obligă la o înălțime a deschiderii de cea 3,50 m, ceea ce ridică nivelul etajului la cel puțin 1,00 m deasupra nivelului drumului de rond.

Galeria de deasupra porții avea în mod necesar planșeul situat la nivelul etajului superior al bastioanelor. Chiar în cazul unei structuri de lemn a galeriei, zidul care închidea poarta — alcătuind peretele exterior al galeriei — era construit din piatră, având un coronament de creneluri de același tip ca și zidul de incintă. Fragmentele de țiglă și olane găsite în strat compact în peretele de NV al casei (de dezvelire a porții) ne permit să avansăm ideea că această galerie a fost acoperită, ca și la Hesselbach sau la Saalburg³⁸.

Porta principalis sinistra (Fig. 7) are aceeași alcătuire ca *porta praetoria*, dar așezarea ei pe panta naturală a terenului pune unele probleme deosebite.

Secțiunea executată peste poartă arată că *via principalis* se afla la același nivel cu stratul de locuire din bastionul de S, în timp ce nivelul de locuire din bastionul de N, aflat mai sus, prezintă doar o umplutură antică. Putem presupune, pe bună dreptate, că, din cauza pantei naturale a terenului, bastionul de N avea un parter mai scund, în timp ce etajul lui avea acces direct la drumul de rond. La această poartă am observat atât absența ieșindurilor spre spațiul porții, cât și existența unor culoare mai largi. Faptul implică, în cazul unei deschideri încheiate în arc, o înălțime mai mare a golului decât în cazul porții *praetoria*. În această situație am propus că galeria, cu structura de lemn sprijinită de pintelul median, a rămas deschisă, cu parapet de lemn și neacoperită. În realitate propunerea constituie o variantă a aceluiași tip de poartă ca *porta praetoria*. Fig. 7 a. Faptul că bastioanele porții au ieșind semicircular nu permite reconstituirea cu fereastră mare la bastion. Fereastra trebuia să fie îngustă și, pentru asigurarea vizibilității, existau probabil trei ferestre (deschideri)³⁹.

³⁸ D. Baatz, *Kastell Hesselbach*, p. 21 sq, fig. 9.

³⁹ Vezi cazul porții *praetoria* la castrul de legiune de la Regensburg (Raetia) cf. R. Portner, *op. cit.*, p. 240.

Porta principalis dextra (Fig. 8) are o deschidere mai largă însă lipsită de pînoul median. Închiderea ei cu arc în plin cîntu ar ridica galeria la o înălțime inacceptabilă. De aceea presupunem că grinzile care alcătuiau planșul galeriei, au fost încastrate direct în zidul bastioanelor, galeria acoperind spațiul porții fără intermediul unui zid frontal străpuns de arce.

Porta decumana (Fig. 9) avea mai degrabă rolul unui turn de curtină și, neexistînd urmele unui drum de acces prin poartă, prezența deschiderii dintre bastioane este chiar greu de explicat. Ea este mult prea mare decît ar fi fost necesar pentru trecerea conductei. Nu credem că a mai existat o galerie care să acopere poarta. Bastioanele trebuiau însă să aibă un etaj, pentru a asigura înălțimea necesară ținerii sub observație a întregului castru.

II. *Clădirea comandamentului (principia)* este așezată în a doua treime a castrului. Distanțele față de laturile lungi, ca și față de cele scurte, sînt aproximativ egale. Dimensiunile clădirii sînt 26×32 m. Zidul a fost construit din piatră calcaroasă în tehnica *opus incertum*; are grosimea de 0,80 m. Fundația lui are lățimea mai mare și prezintă spre exterior un soclu. La construcția zidului s-a folosit izolat și cărămida. Intrarea în clădirea comandamentului se află pe latura de SE și are o lățime de 3,70 m. Din *via principalis* se ramifică spre curtea clădirii un drum de pietriș, lat de 3,00 m. Clădirea este alcătuită din trei părți: curtea mare deschisă, basilica și încăperile de pe latura din spate (Fig. 10):

— curtea deschisă măsoară $16,20 \times 15,50$ m; cea mai mare parte a ei este un dreptunghi de $14,00 \times 13,20$ m, pavat cu dale mari din piatră calcaroasă; pavajul se oprește la 1,50 m de zidurile încăperilor laterale; spre basilică ține pînă la zidul despărțitor; spre intrare se oprește la 1,50 m de zidul de SE. În partea de SV a pavajului se află o fîntînă cu o deschidere de 1,50 m; adîncimea ei nu a fost controlată. Lateral curtea este flancată de cîte două încăperi: pe latura de SV încăperile F ($3,60 \times 7,00$ m) și G ($3,60 \times 8,00$ m), iar pe latura de NE încăperile I ($3,30 \times 8,00$ m) și H ($3,30 \times 7,60$ m).

— basilica este despărțită de curte printr-un zid aflat pe aceeași linie cu zidurile din spate ale încăperilor F și I. Din acest zid s-a păstrat numai o porțiune, în partea de SV. La capătul ei, aflat la 6,85 m de zidul exterior al clădirii, a fost găsit un postament de piatră calcaroasă, frumos cioplit, avînd partea superioară în formă de trunchi de piramidă; dimensiuni $1,00 \times 0,75 \times 0,10 + 1,15 \times 0,85 \times 0,20$ m; pe acest zid au apărut două blocuri de calcar cioplite și îmbinate între ele, care par să fi alcătuit o balustradă. În partea opusă urmele acestui zid nu s-au găsit decît în secțiune, la suprafața zidul fiind scos. Dimensiunile basilicii sînt de $24 \times 8,25$ m; interiorul nu a fost pavat; în fața încăperii centrale (de pe latura din spate) la 2,30 m în fața zidului, au fost găsite două postamente din piatră calcaroasă, cioplite în formă de trunchi de piramidă; dimensiunile $0,90 \times 0,90 \times 0,12 + 0,75 \times 0,75 \times 0,30$ m; $1,05 \times 0,90 \times 0,18 + 0,70 \times 0,60 \times 0,20$ m. Postamentul din partea de NE era așezat pe un strat de mortar, în timp ce celălalt era așezat direct pe sol. Lîngă fiecare postament se mai găsea cîte un bloc de piatră calcaroasă de formă patrulateră. Lîngă postamentul din partea de NV se mai afla și un soclu, scund, construit din piatră și cărămizi, pe care era așezat un bloc mai mare din piatră calcaroasă. În jurul acestor postamente s-au găsit inscripții întregi sau fragmentare. În partea de NE a basilicii a fost construită încăperea J ($3,85 \times 3,20$ m) adosată zidului principal al clădirii și încăperii A. Zidul încăperii J este de factură slabă și are grosimea de 0,60 m; la construirea lui s-au folosit multe cărămizi și bucăți de țigle. În colțul format de încăperile J și B au fost așezate blocuri de piatră calcaroasă, formînd un fel de trepte, care urcau pînă la nivelul păstrat al zidurilor. Nivelul încăperii J a fost adîncit cu cca 0,50 m față de nivelul general din basilică. Din interiorul încăperii au apărut numeroase materiale arheologice.

Un strat gros de țigle și olane acoperea întreaga suprafață a basilicii; între ele au fost găsite numeroase scoabe, piroane, etc.

— încăperile de pe latura din spate au fost inițial în număr de trei; pentru faza care ne interesează numărul lor a fost sporit la cinci, cele două încăperi

laterale fiind împărțite fiecare în două. Zidurile cu care s-a realizat împărțirea sînt de factură slabă, utilizînd și cărămizi; ele au grosimea mai mică decît zidurile construcției și nu au fundație, fiind așezate pe nivelul mai vechi din încăperi. Dimensiunile încăperilor sînt: A ($4,80 \times 4,80$ m), B ($3,45 \times 4,80$ m), C ($5,70 \times 4,80$ m), D ($3,30 \times 4,80$ m), E ($4,40 \times 4,80$ m). Incăperile A și B aveau instalație de încălzire cu hypocaustum; în încăperea A s-au păstrat stâlpi din cărămizi așezați pe padimentul inferior de lut; aerul cald trecea din încăperea B în A printr-un canal practicat în zidul despărțitor și construit din cărămizi așezate radial formînd un mic arc deasupra orificiului de trecere. Se pare că și în încăperea E a existat instalație de încălzire, dar resturile ei nu s-au păstrat; numai urmele intense de cenușă sprijină supoziția de mai sus. Nu se poate preciza destinația încăperilor A, B, D, E. Sigur este că se locuia în ele. Incăperea C a servit sigur ca sală a stîndardelor. În mijlocul ei a fost găsit un postament construit din piatră și cărămizi; dimensiuni $0,95 \times 0,95 \times 0,75$ m; în jurul lui a fost găsită o cantitate mare de piese de la o cămașă de zale, provenind probabil de la un trofeu; încăperea nu era încălzită, interiorul ei avînd pardoseală de mortar. Din toate încăperile au apărut țigle, olane, piroane, scoabe și cuie.

Materialul arheologic apărut în clădire sugerează o datare mai timpurie a construcției de piatră a comandamentului în raport cu zidul de incintă și elementele lui. Pe baza monetelor, a poziției lor în stratigrafie, pe baza ceramicii de import, a opațelor etc. presupunem că această construcție a fost ridicată în primele trei decenii ale secolului II e.n.

b. Se cunosc foarte puține imagini ale unor clădiri de comandament. La Lambesis, intrarea în *principia* este o construcție monumentală cu capitele corinthice de bună factură clasică⁴⁰; o gravură, reprezentînd zidul despărțitor dintre curtea deschisă și basilica la castrul de la Burnum⁴¹, înfățișează acest zid străpuns de cinci arce în plin cîntu, realizate cu bolțari frumos prelucrați. Spațiile erau închise uneori cu arce și bolți după cum ne arată ruinele de la Sergiopolis (Mundir in Rusafé)⁴².

Încercările de reconstituire a unor clădiri de comandament sînt schematic și se referă mai ales la modul de acoperire al spațiilor. Toate prezintă acoperișuri în două ape, eventual o singură apă, îndreptate spre interior. Deosebiri apar la ultimele două segmente ale construcției. D. Baatz a reconstituit basilica clădirii comandamentului de la Hesselbach cu o suprainălțare, pentru a primi lumina pe deasupra acoperișului încăperilor din spate⁴³. La Nijmegen, (Germania Inf.) unde basilica clădirii comandamentului are un plan basilical tipic, cu trei nave, suprainălțarea a fost propusă numai pentru nava centrală, mai largă decît cele laterale⁴⁴; la Intercisa (Pannonia Inferior) încăperile din spate nu erau diferențiate în plan și ca urmare nici propunerea de reconstituire nu a evidențiat o deosebire între ele⁴⁵. În toate celelalte cazuri încăperea centrală este marcată printr-o alcătuire diferită a acoperișului. Chiar și la Vindonissa, unde planul nu denotă diferențe de construcție, s-a propus o înălțare a încăperii din mijloc⁴⁶.

c. Clădirea comandamentului din castrul roman de la Buciumi (Fig. 11) se înscrie în cadrul variantei III, descrisă de Fellmann⁴⁷, fiind alcătuită din curte cu încăperi și portice laterale, basilică, în situația noastră un spațiu semînchis dar acoperit, și încăperile de pe latura din spate cu încăperea sacră și drapelelor.

⁴⁰ H. G. Kolbe, în *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, 81, 1974, p. 281, fig. 152.

⁴¹ S. Zabelicky — Scheffenecker — M. Kandler, *op. cit.*

⁴² J. Wagner, în *Limes 11 Székesfehérvár* 1976, p. 669—704, fig. 15.

⁴³ D. Baatz, *Der römische Limes*, p. 26, fig. 8.

⁴⁴ H. Brunsting, *loc. cit.*; L. A. V. M. Hubrecht, *loc. cit.*

⁴⁵ Zs. Visy, *loc. cit.*

⁴⁶ R. Fellmann, *Die Principia des Legionlagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle*, Brugge, 1958, fig. 3, p. 5—69.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 157.

În ce privește spațiul din fața clădirii, intersecția dintre *via principalis* și *via praetoria*, analogii din provinciile Africa⁴⁸, Germania Superior⁴⁹ și Pannonia Inferior⁵⁰ sugerează posibilitatea existenței unui pavilion (quadrifrons) de acoperire. În fața zidului de SE al clădirii comandamentului, la distanța de 2,00 m, au fost identificate zidurile porticului care flanca *via principalis*. Acest zid lasă o deschidere de 4,00 m chiar în fața intrării în clădirea comandamentului. Grosimea zidului este de numai 0,60 m. La distanța de 7,00 m spre S de acest zid se află zidurile de NV ale barăcilor nr. 1 și nr. 4, care prezintă, încastate la colțuri, cîte un postament de piatră calcaroasă cioplită. Acoperirea acestui pavilion se putea face sprijinindu-se pe coloane așezate pe postamentele din colțurile barăcilor. Lipsesc însă elemente care să precizeze punctele de sprijin ale pavilionului, fie în zidul frontal al clădirii, fie pe linia porticului. În lipsa acestor date, propunerea de mai sus rămîne o simplă presupunere, iar pentru soclurile din zidul barăcilor vom analiza mai departe funcțiunea constructivă și decorativă.

Curtea deschisă era flancată de încăperile F, G, I și H, în care se intra probabil prin uși care asigurau accesul din portic; urmele lor nu s-au păstrat. Funcția de depozit a încăperilor laterale nu cerea o iluminare prin deschideri spre exteriorul clădirii. Ele puteau primi lumina fie prin uși, fie printr-un gol situat deasupra ușii. Nu avem urme de pardoseală în aceste încăperi. În schimb urmele de piroane, scoabele, resturile de cărbune indică existența unui tavan de lemn. Acoperirea încăperilor s-a făcut probabil în două ape, pentru a se putea înscris sub cornișa basilicei; spre curte panta acoperișului continuă și deasupra porticului.

Porticul, a cărui pardoseală nu s-a păstrat, avea o lățime de 1,50 m și un nivel de călcare mai ridicat cu o treaptă decît nivelul pavajului curții. Nu s-au găsit urme ale colonadei (baze de coloane, ziduri de fundație, urme de stîlpi, etc.), dar rămîne presupunerea că acoperișul se sprijinea pe stîlpi de lemn. Înălțimea minimă a porticului trebuia să fie, din rațiuni funcționale, de cca 2,50 m. Așa cum am observat în cazul altor reconstituiri⁵¹ sau în normele prescrise de Vitruvius, înălțimea și interaxul stîlpilor în cazul unei construcții cu structură mixtă, din piatră și lemn, sînt sensibil egale. Această constatare ne-a condus la un interax al stîlpilor de 2,60 m, interax care corespunde în același timp și unor axe ale planului general al construcției. Înălțimea porticelor laterale astfel determinată a condus la aprecierea că înălțimea coamei arilor construcției trebuie să fie de 5,50 m, iar înălțimea zidului exterior al clădirii de 3,50 m. Fig. 12.

Pentru sala acoperită am preferat denumirea de basilica, avînd în vedere atît forma cît și funcțiunea acestui spațiu. Basilica avea fațada spre curte alcătuită din coloane și balustrade care închideau golurile laterale. Fiind amplasată la un nivel mai ridicat, probabil că a fost necesar să se asigure accesul prin una sau două trepte de lărgimea traveei mediane. Basilica era acoperită și, după toate aparențele, era deschisă spre curte, formînd un fel de portic adînc. Acoperișul avea structura în întregime din lemn, inclusiv arhitrava. Deosebit de interesantă ni s-a părut problema, dacă la construcția acestei clădiri au fost folosite canoanele clasice și în ce măsură au fost respectate. Structura de lemn a acoperișului ne-a impus de la început o analogie cu ordinul toscan stilizat folosit cu predilecție la construcțiile cu caracter civil. Știm că la acest ordin, avînd în vedere greutatea redusă a sistemului de acoperire, dimensiunile elementelor portante se reduc, iar deschiderile se măresc. Cu toate acestea, deschiderea dintre cele două baze de coloane (una existentă și una așezată simetric dar presupusă) este prea mare față de normele prescrise de Vitruvius⁵², care a stabilit pentru

⁴⁸ H. G. Kolbe, *op. cit.*, (pentru Lambaesis); R. Fellmann, *op. cit.*, p. 135, fig. 56 (pentru Dura Europos).

⁴⁹ D. Baatz, *op. cit.*, p. 26, fig. 8.

⁵⁰ Zs. Visy, *op. cit.*, (pentru Intericissa).

⁵¹ Vitruvius, *op. cit.*, p. 180—181, planșa 29.

⁵² *Ibidem*.

interaxul central 16 R, la o înălțime a coloanei de 14 R. În acest caz coloana ar trebui să măsoare aproape 9,00 m înălțime și 1,10 m diametru. La aceste dimensiuni soclul existent nu-și putea îndeplini funcțiunea. Presupunerea că în realitate au existat nu două, ci patru coloane, se impune de la sine. În acest caz basilica ar prezenta spre curte cinci deschideri cu interaxul de 3,50 m, eventual cu deschiderea centrală ceva mai largă. Coloana ar trebui să aibă atunci diametrul de 0,60 m, care se potrivește perfect cu dimensiunile soclului, și o înălțime totală (inclusiv baza și capitelul) de cca 4,20 m.

Săpăturile arheologice nu au oferit nimic privitor la stilul arhitectonic folosit. Pledează însă pentru un doric local, în concordanță cu proporțiile coloanelor, faptul că în apropiere, la Porolissum, există un centru de pietrari care promova un doric cu o ornamentație originală. Produsele centrului de pietrari, găsite la Porolissum în număr mare⁵³, puteau ajunge și la Buciumi. Nu excludem însă, nici posibilitatea ca aceste coloane să fi avut capiteli corinthice, acest fapt neschimbând în chip esențial propunerea de reconstituire. Fig. 13.

Antablamentul de lemn trebuia să ridice înălțimea totală a fațadei la 5,00—5,50 m. Din analogiile pe care le cunoaștem, de obicei fațada basilicii are o înălțime de 9,00—11,00 m și întreg corpul ei este mai înălțat în raport cu celelalte elemente ale clădirii. Totuși, la o construcție de mici dimensiuni, în special la cele la care este evidentă structura mixtă, din piatră și lemn, această diferențiere este mai puțin accentuată, iar basilica are o importanță mai redusă în economia construcției. Acoperișul basilicii, cu învelitoarea de țigle și olane montate pe ferme de lemn, avea două ape; cea din spate se prelungea probabil și deasupra încăperilor aflate pe această latură. În interiorul basilicii nu s-au păstrat urme de pardoseală. Se crede că, deși era un spațiu reprezentativ, basilica nu era pavată. Nu putem însă exclude posibilitatea existenței unei pardoseli de lemn sau din cărămizi care s-a distrus. Încăperea J constituia un fel de estradă cu podeaua de lemn aflată la 0,50—1,00 m deasupra nivelului din basilica; în interiorul ei terenul era ușor adâncit. Nu dispunem însă de elemente suficiente pentru a putea discuta destinația acesteia.

Încăperile de pe latura din spate trebuie să fi avut o înălțime utilă de cca 3,00 m. Nivelul lor de călcare se afla cu 1,50 m mai sus decât nivelul din basilica, datorită instalării de hypocaust. Singura încăpere cu înălțime mai mare a fost probabil sanctuarul (încăperea drapelilor). Probabil că poziția lui a fost exprimată și în structura acoperișului. Iluminarea încăperilor A, B, D și E se făcea fie prin ferestre practicate în zidul din spate al clădirii, fie prin basilica. Aceasta însă nu putea asigura un nivel de iluminare convenabil. Plăcile de sticlă, găsite în interiorul clădirii și în jurul ei, ne fac să optăm pentru prima ipoteză.

Accesul în încăperile de pe latura din spate se făcea pe trepte asemănătoare celor găsite lângă încăperea J. Este posibil ca încăperile B și D să nu fi avut acces direct spre basilica, decât prin intermediul încăperilor A și E, prin intrările menținute de la prima fază a construcției.

Despre decorația interioară a încăperilor, dacă aceasta a existat, nu avem urme. Dar, atât faptul că încăperile erau încălzite cât și analogii de la alte construcții din interiorul castrului ne fac să credem că pereții au fost tencuiți și aveau un tavan de lemn de asemenea tencuit.

III. *Barăcile*. a. În castrul de la Buciumi au fost identificate 6 barăci în *praetentura* și patru barăci în *retentura*. Dintre acestea au fost dezvelite numai barăcile nr. 1, 2, 4 și 5 din *praetentura*, restul fiind puse în evidență numai prin secțiuni. Toate barăcile au fost așezate cu laturile lungi pe direcția SV—NE, deci aproape perpendicular pe linia de pantă a terenului, astfel că în interiorul lor terenul era aproape orizontal. O astfel de orientare a barăcilor este generală (Fig. 14) și, după părerea noastră, se datorează faptului că întreaga orientare a castrului era determinată în special de poziția punctelor cardinale și de aspec-

⁵³ N. Gudea — V. Lucăcel, *Înscrisuri și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău, Zalău, 1975, p. 29 sqq.*

tele de climat legate de acestea și mai puțin de poziția castrului în cadrul sistemului defensiv.

Lungimea barăcilor din *praetentura* este de 50 m; lățimea diferă; barăcile nr. 1, 3, 4 și 6 sînt late de cca 9,00 m, în timp ce barăcile nr. 2 și 5 au o lățime de 20 m. Barăcile cu lățimea mare, aflate în mijlocul grupării, reprezintă în realitate două barăci simple așezate spate în spate și avînd un perete comun.

Barăcile pe care le vom descrie mai jos prezintă mai multe faze de construcție. Intrucît noi prezentăm încercarea de reconstituire numai pentru faza de la începutul secolului III e.n. cînd barăcile au fost înconjurate cu zid de piatră, vom discuta aici numai planurile care corespund acestei faze.

Baraca nr. 1; dimensiuni 9,60×50,00 m; stratigrafia se prezintă astfel: a. strat de humus actual de la 0,00—0,20 m; b. strat de dărîmături cu multă țiglă, olane, pietre de la 0,20—0,45 m; la limita inferioară a acestui strat se află nivelul superior al vetrelor cu platforma din cărămizi; c. strat compact de chirpic amestecat cu material arheologic; dungi de cărbune și cenușă la baza vetrelor de la 0,60—0,80 m; d. strat de lut pigmentat cu cărbune, cenușă și în care s-au impregnat fragmente ceramice mici de la 0,80—1,00 m.

Primele faze de construcție ale barăcii 1 a și 1 b, constatate la adîncimea de 1,00 de la suprafața solului, au fost identificate clar pe fundul suprafeței dezvelite. Fig. 15. În faza 2 baraca a fost mărginită de un zid de piatră. Nivelul de călcare al acestei faze este determinat de nivelul celor trei vetre cu platformă de cărămizi. Este destul de greu să stabilim care a fost compartimentarea barăcii în această fază. Ultimele urme care au apărut și care aparțineau fazei 1 b, indică planul unei barăci care, la capătul de SE, depășește cadrul determinat de zidul de piatră. Deci în orice caz, faza 2 a preluat numai o parte din planul fazei anterioare. Zidul înconjurător este de factură slabă, construit din piatră amestecată cu cărămizi. Numai pe latura dinspre *via principalis* acest zid, gros de 0,80 m, a fost bine înfipt în pămînt și executat cu mortar de bună calitate. Spre interiorul barăcii zidul era sprijinit pe această latură, de o serie de contraforți așezați la distanțe variînd între 3,30 și 5,70 m. Rolul lor era probabil acela de a prelua împingerile rezultate din diferența de nivel existentă între drum și baracă. Zidul de pe celelalte laturi ale barăcii nu avea fundație, ci era doar adîncit puțin în nivelul de locuire anterior. În unele porțiuni, acest zid, înalt de 0,50 m, avea partea superioară finisată și acoperită cu bucăți de țiglă. Credem că zidul nu depășea această înălțime și avea rolul unei structuri care susținea stîlpii porticului ce înconjura baraca. În sprijinul acestei ipoteze vine existența contraforților menționați mai sus, care nu ar fi posibilă în cadrul unui spațiu locuit.

Baraca nr. 2. Fig. 16; dimensiuni 18,00×50,00 m; s-a constatat încă de la prima fază a săpăturii că acest corp de clădire cuprinde două barăci simple de tipul barăcii nr. 1. Cercetările arheologice la această baracă au fost executate în două etape diferite cu metode de cercetare diferite; faptul a dus la rezultate ușor diferențiate. Stratigrafia dată de secțiunea XIII prezintă o succesiune de nivele similare celor din baraca nr. 1: a. humus actual; b. strat de dărîmături cu multe țigle, olane etc.; c. strat de chirpic amestecat cu material arheologic; d. strat de material arheologic în care mai apar țigle; e. strat de prundiș; strat de lut pigmentat cu cărbune și pătrunderi de material arheologic. Și în acest caz ni se relevă în plan două faze în evoluția barăcii. Cel mai vechi strat este situat între 0,80—1,30 m; următorul strat se plasează între 0,30—0,80 m. Prima campanie de săpături a atins în jumătatea de NV a barăcii adîncimea de 0,90—1,00 m, scoțînd la iveală un corp de clădire marcat de două gropi mari de stîlpi și de cinci vetre. Vetrele, cu platforma alcătuită din cărămizi și țigle, erau situate la nivelul inferior al celui de al doilea strat (cel de sus). La același nivel au fost găsite urmele unui pavaj din cărămizi. În campania din anul 1973 cînd s-a cercetat jumătatea de SE a barăcii, nivelul cercetării s-a coborît pînă la 1,20 m, imediat deasupra pămîntului neumblat, curățindu-se întreaga suprafață. În felul acesta a fost posibil să se surprindă urmele compartimentelor barăcii din primele faze. Faza pe care o discutăm aici se caracterizează prin existența unui

zid de piatră, de factură slabă și grosimea de 0,60 m. El delimitează spațiul locuit din baracă pe toate părțile. Se mai remarcă un fragment de zid interior, în timp ce în zona respectivă, spațiul dintre cele două ziduri (al barăcii și cel interior) poartă un padiment de mortar. Credem că zidul înconjurător nu constituia peretele construcției. Fragmentul de zid interior putea fi însă peretele unei încăperi.

Baraca nr. 4. Fig. 17; dimensiuni 9,40×49,25 m; stratigrafia prezintă aceleași două faze ca și la barăcile descrise mai înainte. Planul rezultat în urma nivelării fundului casetei este mai puțin relevant. În partea de SV a barăcii la adâncimea de 0,60 m, a apărut un strat gros de cărbune și arsură. În secțiune s-a constatat de-o parte și de alta a acestui strat, la distanța de 5,00 m una de alta, două gropi de stâlpi cu urme de mortar. Faza de care ne ocupăm este caracterizată de prezența unui zid de piatră care mărginește baraca. În partea spre *vía principalis* zidul este solid, are fundația înfiptă în pământul neumblat. Spre baracă are contraforți, așezați la intervale largi și neegale. Restul zidului este de factură slabă, nu are temelie, fiind așezat pe nivelul de locuire din fazele anterioare. La colțul de V al barăcii se află încastrat în zid un bloc din piatră calcaroasă, fasonată, ieșit din planul zidului spre exterior.

Baraca nr. 5. Fig. 18; dimensiuni 20,00×51,00; este o baracă dublă; stratigrafia interioară prezintă următoarea succesiune a nivelelor: a. humusul actual; b. un strat compact de țigle și olane între 0,20—0,40 m; c. un strat destul de compact de chirpic, arsură și mult material arheologic între 0,40—0,60 m; la acest nivel am găsit un șir de patru vetre cu platforme din cărămizi și țigle și un padiment din țigle; d. un strat de locuire caracterizat de prezența masivă a materialului arheologic între 0,60—1,00 m; e. la nivelul pământului neumblat s-a mai găsit urmele unui padiment din cărămidă, dar numai în capătul de NE. Nu s-au găsit la nivelul pământului neumblat urmele unor compartimentări concludente pentru primele faze. Faza ultimă este caracterizată de prezența unui zid de slabă factură, așezat pe stratul anterior de locuire, care înconjoară baraca pe toate părțile; grosimea lui este de 0,60 m; pentru construirea acestui zid s-au folosit materiale mai vechi din castru, inclusiv un fragment de inscripție datată în timpul domniei lui Hadrianus. În interiorul acestui cadru mare, se află o a doua construcție delimitată de un zid de piatră; dimensiuni 38,00×10,90 m. Spațiul dintre cele două construcții, reprezentând probabil porticulus-ul presupus și la celelalte barăci (nr. 1 și 2), are lățimea de 2,00 m pe toate laturile, în afară de latura de NE, unde diferența este de 9,60 m. Și acest zid a fost construit foarte neglijent și așezat peste un strat de locuire anterior. În interiorul acestei construcții mici au fost identificate trei vetre, iar în spațiul de la NE a patra vatră. Toate sînt așezate aproximativ pe aceeași linie. În partea de NE a barăcii stratul de locuire este mai intens și cuprinde o cantitate mai mare de material arheologic, dar și de dărîmătură de piatră. După toate probabilitățile aici a fost un compartiment al barăcii cu o destinație aparte.

Materialul arheologic găsit în această baracă este intrucitva deosebit de cel descoperit în celelalte clădiri; aici au fost descoperite un număr mare de creuzete pentru topirea bronzului (cîteva au fost găsite pe o singură vatră) și bucăți de zgură. Acestea indică faptul că, cel puțin parțial, baraca a avut și alte utilizări decît simpla locuire, a funcționat și ca atelier pentru prelucrarea metalelor.

După cum am văzut, barăcile nr. 1 și 2 au fost în primele faze destinate locuirii avînd și o compartimentare corespunzătoare, a cărei reconstituire grafică nu a prezentat dificultăți. În momentul în care a apărut zidul înconjurător, este dificil de precizat planul barăcilor, deoarece nu au fost puse în evidență urme aparținînd acestei faze. Pentru a stabili, fie și schematic, planul acestor barăci am presupus, ținînd seama și de evoluția de pînă acum a construcțiilor din castru și de fenomene similare din alte castru, că barăcile au menținut în bună parte funcțiunea de locuire și compartimentarea corespunzătoare fazei 1 b și în faza cu zidul de piatră (faza 2).

b. Barăcile, construite în cea mai mare parte din materiale perisabile, au lăsat în general prea puține urme pentru a se putea propune reconstituiri. Una din aceste timide încercări ne prezintă schema de organizare tipică a barăcilor prin constituirea unor grupări de construcții cu un singur nivel sau două șiruri de încăperi și un portic amplasat de-a-lungul clădirii astfel, ca între perechile de construcții să apară un culoar sau un drum⁵⁴.

Toate planurile cunoscute de barăci⁵⁵ demonstrează totuși un anumit lucru: aceste construcții respectau un anumit standard atât în ce privește organizarea internă cât și dimensiunile, fiind diferențiate într-o oarecare măsură, în funcție de caracterul trupe și eventuale utilizări suplimentare.

c. Noi am propus următoarea formulă pentru reconstituirea barăcilor.

Baraca nr. 1 este caracterizată de prezența contraforturilor la zidul de NV; compartimentarea ar trebui să țină cont de traveașii acestor contraforturi. Am constatat deja că echidistanța acestora este de 5,00—5,50 m, excepție făcând traveele 2 și 3 (spre V) care au interaxul de numai 3,50 m. La aceste două travee urmele zidurilor din faza anterioară corespund cu axul contraforturilor. Deschiderea de 5,00—5,50 a celorlalte travee este neobișnuit de mare.

Luând în considerare înălțimea minimă probabilă, de 2,50—3,00 m, a barăcii trebuie să presupunem că stâlpii porticului dinspre *via principalis* aveau o echidistanță egală cu jumătatea din interiorul contraforturilor, erau deci în număr dublu față de aceștia din urmă. Totuși, chiar dacă o serie de ziduri aparținând fazei anterioare corespund din punct de vedere al construcției cu poziția acestor stâlpi, este greu de oferit un plan cert al compartimentării barăcii. Ceea ce am observat este că baraca are un singur rând de încăperi, flancat spre N de un portic cu lățimea de cca 2,50 m, deci de aceeași dimensiune cu echidistanța stâlpilor și respectiv înălțimea lor. La capătul de E al barăcii s-a dezvoltat un grup de încăperi care ocupă întreaga lățime a barăcii. Porticul dinspre *via principalis* aparține ca funcțiune drumului. Pentru a se afla la același nivel cu acesta, porticul avea probabil o pardoseală de lemn, ca un fel de podium.

Întreaga construcție avea un acoperiș larg, în două ape, care acoperea probabil și porticul drumului *principalis* (Fig. 19). Acesta nu ar fi putut avea o acoperire independentă decât dacă am presupune pentru baracă o înălțime interioară mai mare de 3,50 m, ceea ce nu putem presupune pentru o astfel de funcțiune. Deoarece baraca avea o lățime de numai 9,00 m, acoperișul se sprijinea numai pe stâlpii porticelor, în timp ce zidurile interioare din chirpic aveau doar un rol de compartimentare.

Baraca nr. 2 oferă o serie de date în plus referitoare la această fază, în special pentru jumătatea de NV, unde săpătura s-a oprit la nivelul fazei respective. Zidul interior delimita o încăpere sau un grup de încăperi aflat la capătul de SV al barăcii. Restul construcției era realizat din lemn. În interiorul cadrului de piatră se aflau două construcții; practic acestea erau două barăci, cu planuri asemănătoare, având un perete comun și înconjurate pe trei laturi de un portic. Am reconstituit planurile acestei barăci duble după o serie de urme de stâlpi de lemn care pătrundeau în nivelurile fazelor anterioare. Cel puțin două încăperi au avut o pardoseală de cărămidă și e foarte probabil că au avut altă funcțiune decât cea de locuire.

Fragmentul de zid interior ne-a ajutat să stabilim că porticul de N avea o lățime de 2,00 m și era pardosit cu un strat de mortar. Ca și în cazul barăcii nr. 1, baraca mare era învelită cu țigle și olane, formând un acoperiș în două ape. Deschiderea barăcii fiind dublă, față de cea a barăcii nr. 1, acoperișul era sprijinit, pe lângă coloanele porticului înconjurător, de zidul median al barăcii, pe care erau așezați „popii” care susțineau coama.

⁵⁴ Ph. Philzinger, *loc. cit.*

⁵⁵ D. Baatz, *Kastell Hesselbach*..., p. 38, fig. 19; I. Richmond, *Hod Hill. Excavations carried out between 1951 and 1958*, London, 1968, p. 80, fig. 415; H. Schönberger, *op. cit.*, Beilage 8.

Barăcile nr. 4 și 5 probabil că nu au constituit în nici una din fazele existenței lor unități de cazare. Prezența vetrelor cu cărămizi de același tip ca și în baraca nr. 2 (unde apar în ambele faze), spațiul mare pentru care nu avem compartimentare, sugerează o altă funcțiune. Probabil că baraca nr. 5 să fi funcționat ca atelier metalurgic. Nu știm însă ce funcție a putut avea baraca nr. 4. Rămîne de stabilit dacă barăcile din *retentura*, ar fi putut asigura spațiul necesar adăpostirii trupeii staționate în castru, în cazul că o parte din barăcile din *praetentura* erau afectate unor funcțiuni auxiliare.

Barăcile au fost construcții modeste, realizate din materiale ieftine și ușor de pus în operă. Aveau desigur numai parter și în general erau lipsite de pardoseală sau erau nivelate cu lipitură de lut. Slabele urme de padiment din cărămizi în barăcile nr. 2 și 5, prezența unei porțiuni pavate cu mortar în porticul barăcii nr. 2 sînt desigur legate de funcționalitatea clădirilor respective.

Sistemul de construcție utilizat în etapa de care ne ocupăm a fost următorul: a. perete din chirpici cu stâlpi de lemn pentru întărire, avînd grosimea de 0,50 m.; b. zid de piatră, pentru peretele exterior, care constituie baza pentru portice; c. ferme de lemn pentru schelăria acoperișului; d. învelitoare din țigle și olane. Zidurile exterioare din piatră, reprezentînd substructura porticelor, deși suportau și greutatea acoperișului, au fost executate superficial. Scopul lor nu pare să fie altul decît pur decorativ, foarte probabil fiind clădite cu o ocazie cu caracter festiv. Chiar și în această situație, sistemul de construcție a fost mixt, zidăria din piatră fiind folosită numai pentru portic. Suprafața de sus a zidurilor pentru portic era acoperită cu fragmente mari de țiglă, pentru a feri zidul propriu-zis de intemperii. Zidurile din chirpic aveau fundație de pietriș care se adîncea în pămîntul neumblat cca 0,40 m. Tragem concluzia că și atunci cînd se realizau lucrări din materiale ieftine și nepretențioase, se cunoșteau și se respectau normele privitoare la rezistență și că deci, toate construcțiile dintr-un castru se executau sub supravegherea unui personal calificat.

Acoperirea barăcilor s-a făcut în două ape, pe șarpantă de lemn acoperită cu țigle și olane. Cantitatea de țigle și olane fragmentare aflate în strat mărchează și ea limita dintre straturile de locuire. Din poziția în care au fost găsite fragmentele de țigle și olane nu se poate deduce direcția pantei acoperișului. Acesta a cedat uneori brusc, iar țiglele sînt înfipite uneori aproape vertical în pămînt (baraca nr. 4). De cele mai multe ori însă țiglele și olanele alcătuiesc un strat compact, piesele fiind așezate în el în poziție orizontală.

Barăcile cu un singur rînd de încăperi erau luminate și ventilate direct prin portic. La baraca nr. 2, am presupus, pentru șirul interior de încăperi, o funcțiune de depozitare, care să nu necesite iluminare directă. Deoarece nu putem preciza în amănunt compartimentarea, este posibil să fi existat o singură încăpere mare, cu iluminare prin latura scurtă. Prezența plăcilor de sticlă în cantitate mare în interiorul barăcilor susține această ipoteză.

Am amintit mai sus existența, în colțurile de N și V a barăcilor nr. 1 și nr. 4, a unor blocuri din piatră fasonată; blocurile sînt ieșite în afara liniei zidului, spre exterior, și au forma și dimensiunile postamentelor din *principia*. Postamente asemănătoare trebuie să fi existat și la capetele de E și V ale drumului *principalis*, precum și în colțurile dinspre *via praetoria* a barăcilor nr. 3 și nr. 6; în aceste ultime puncte s-au putut constata îngroșări ale zidurilor de fundație. Din cele prezentate pînă acum rezultă că atît *via praetoria*, cît și, mai ales, *via principalis* erau practic flancate de portice, fie că acestea erau independente, ca cele de pe latura de NV a drumului *principalis*, fie că făceau parte din construcția barăcilor. Nu avem date care să precizeze din ce erau făcuți stîlpii porticului. Analogiile ne trimit spre o arhitectură de piatră, dar noi bănuim că la Buciumi ar fi putut fi stâlpi de lemn. De asemenea sîntem îndreptățiți să presupunem că accesul la cele două drumuri importante era marcat de arce triumfale așezate pe coloane, care la rîndul lor se sprijineau pe postamentele observate. Este chiar de presupus că în fața intrării în *principia* (clădirea comandamentului) patru asemenea arce ar fi format un pavilion de intrare (vezi mai

sus), care sporea în mod substanțial monumentalitatea ansamblului. Din păcate materialul litic prelucrat a dispărut în întregime (dacă a fost vreodată), astfel încît nu ne putem face decît o idee de ansamblu despre calitățile estetice ale arhitecturii.

Concluzii

Castrul roman de la Buciumi (Dacia Porolissensis) a fost finalizat și construit în piatră la începutul secolului III e.n. după toate probabilitățile în strînsă legătură cu vizita împăratului Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) în Dacia⁵⁶. Acest fapt a determinat pe constructorii castrului să acorde o atenție deosebită calităților estetice și ordonatoare ale arhitecturii, preponderente față de aspectele strict militare. Ca urmare, ansamblul de la Buciumi, a ajuns un adevărat etalon pentru castele de trupe auxiliare ale perioadei respective, atît ca planimetrie generală, cît și ca tipuri de construcții și elemente ornamentale majore. Fig. 20.

Din aceste motive socotim că realizarea unei reconstituiri grafice a castrului de la Buciumi (Fig. 21) va putea sluji la studierea altor ansambluri de acest tip, oferind o schemă coerentă pentru înțelegerea modului de compunere și de funcționare a acestor construcții.

AMALIA LANDES-GYEMANT — NICOLAE GUDEA

DAS RÖMERLAGER VON BUCIUMI. VORSCHLÄGE FÜR EINE GRAPHISCHE WIEDERHERSTELLUNG

(Zusammenfassung)

Nachdem sie einige Arbeiten veröffentlichten mit dem Versuch unabhängig behandelten Elemente des Römerlagers von Buciumi wiederherzustellen¹, unternehmen die Verfasser jetzt aufgrund aller sicher gestellten archäologischen Daten und von Entsprechungen²⁻⁴, eine Wiederherstellung des Römerlagers von Buciumi in seiner Gesamtheit⁵. Die vorliegende Arbeit ist die einigermassen geänderte Variante eines Textes mit demselben Titel, der einer ausländischen Zeitschrift vorgelegt wurde und wahrscheinlich in Kürze dort erscheinen wird.

Die für die graphische Wiederherstellung der Lagerelemente beobachteten Grundsätze waren die folgenden: vorerst wurden alle durch archäologische Forschungen erzielten Daten analysiert und vorgelegt; in zweiter Reihe wurden Annäherungen gesucht, sei es von gleichartigen, bis Heute erhaltenen Monu-

⁵⁶ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*. București, 1969, p. 84—85.

menten, sei es mit anderen Wiederherstellungsversuchen; schliesslich legten die Verfasser die Wiederherstellungsformel vor, die im Falle des Römerlagers von Buciumi angewendet werden konnte. Mit Berücksichtigung der Arbeitsmittel über die sie verfügten, des Platzes und der Rolle des Römerlagers von Buciumi im Verteidigungssystem der Dacia Porolissensis und der Ergebnisse der Forschungen, gelang den Verfassern die erste graphische wissenschaftliche Wiederherstellung eines Römerlagers im Gebiete des einstigen Dakien. Durch Verwendung einer umfassenden Bibliographie über das Thema der Befestigungen und der Quellen für derartige Bauten, versuchten die beiden Verfasser, das Römerlager von Buciumi in die Reihe der anderen, besser bekannten und besser erforschten Befestigungen der römischen Kaiserreiche einzuordnen.

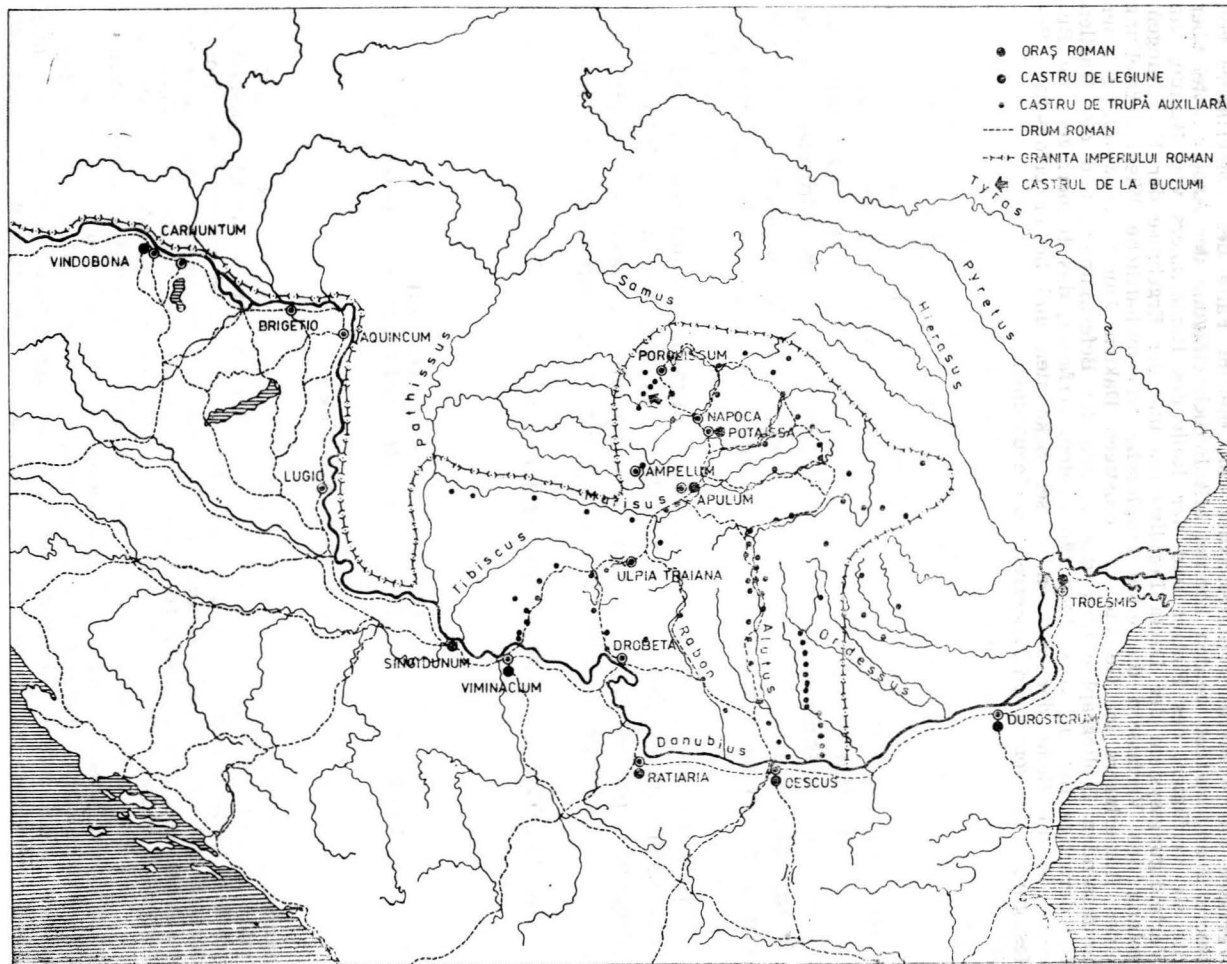

Fig. 1. Sistemul defensiv al Daciei romane

buciumi

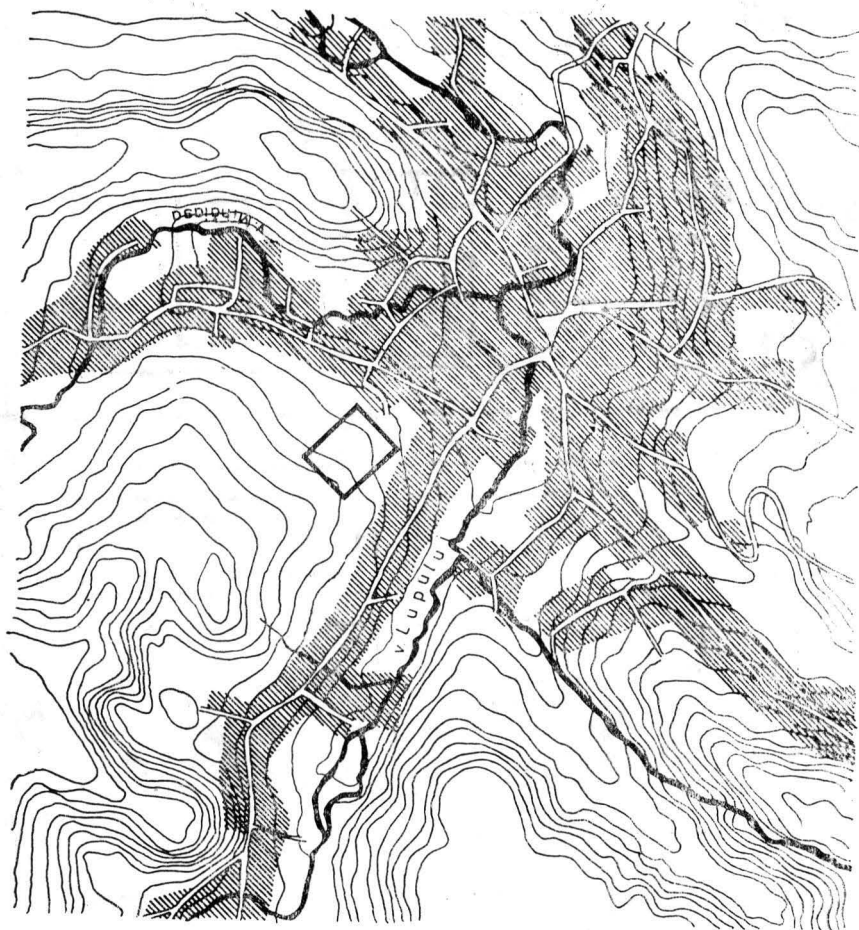
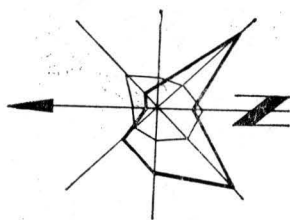

Fig. 2. Amplasarea castrului de la Buciumi pe teren

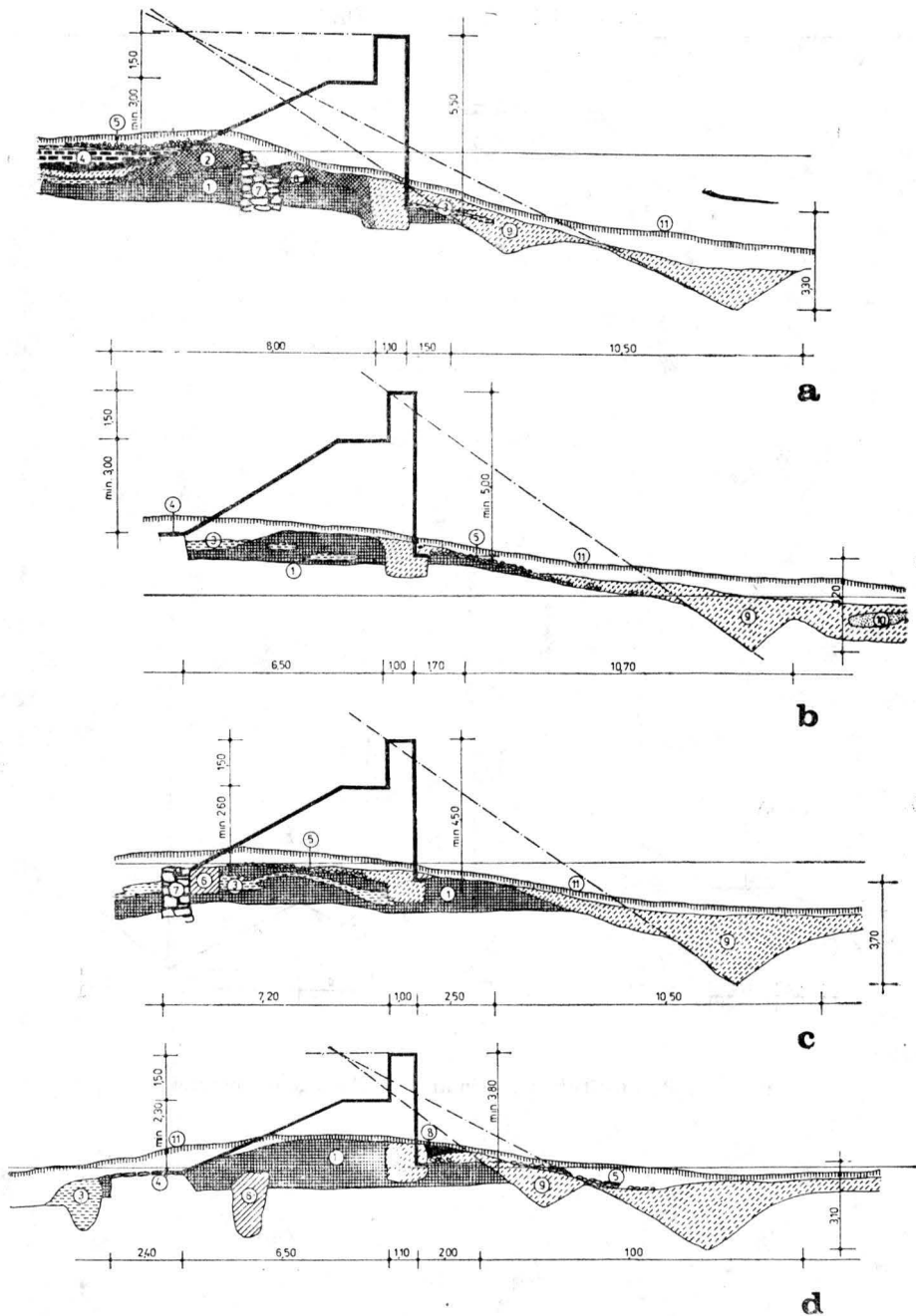

Fig. 4. Reconstituirea zidului de incintă: a. analiza secțiunii I; b. analiza secțiunii XIV; c. analiza secțiunii IX; d. analiza secțiunii XVIII;

- ① AGGER I
- ② AGGER II
- ③ STRAT DE CĂRBUNE ȘI CENUȘĂ
- ④ TIGLE ȘI CĂRĂMIZI
- ⑤ PIETRE DIN DARIMATURA ZIDULUI
- ⑥ UMPLUTURĂ ANTICĂ
- ⑦ ZID DE PIATRĂ
- ⑧ STRAT DE MORTAR
- ⑨ UMPLUTURI ȘI DEPUNERI MODERNE
- ⑩ NISIP ROȘU
- ⑪ HUMUS ACTUAL

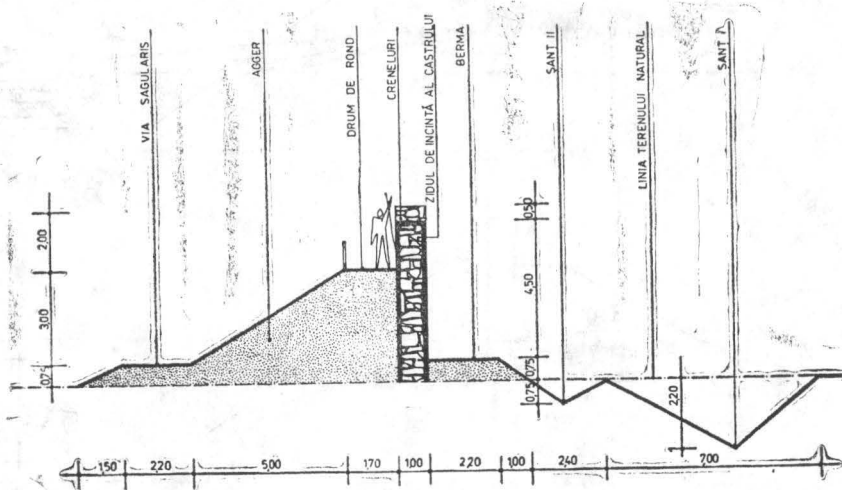

Fig. 4. e. Reconstituirea secțiunii prin elementele incintei

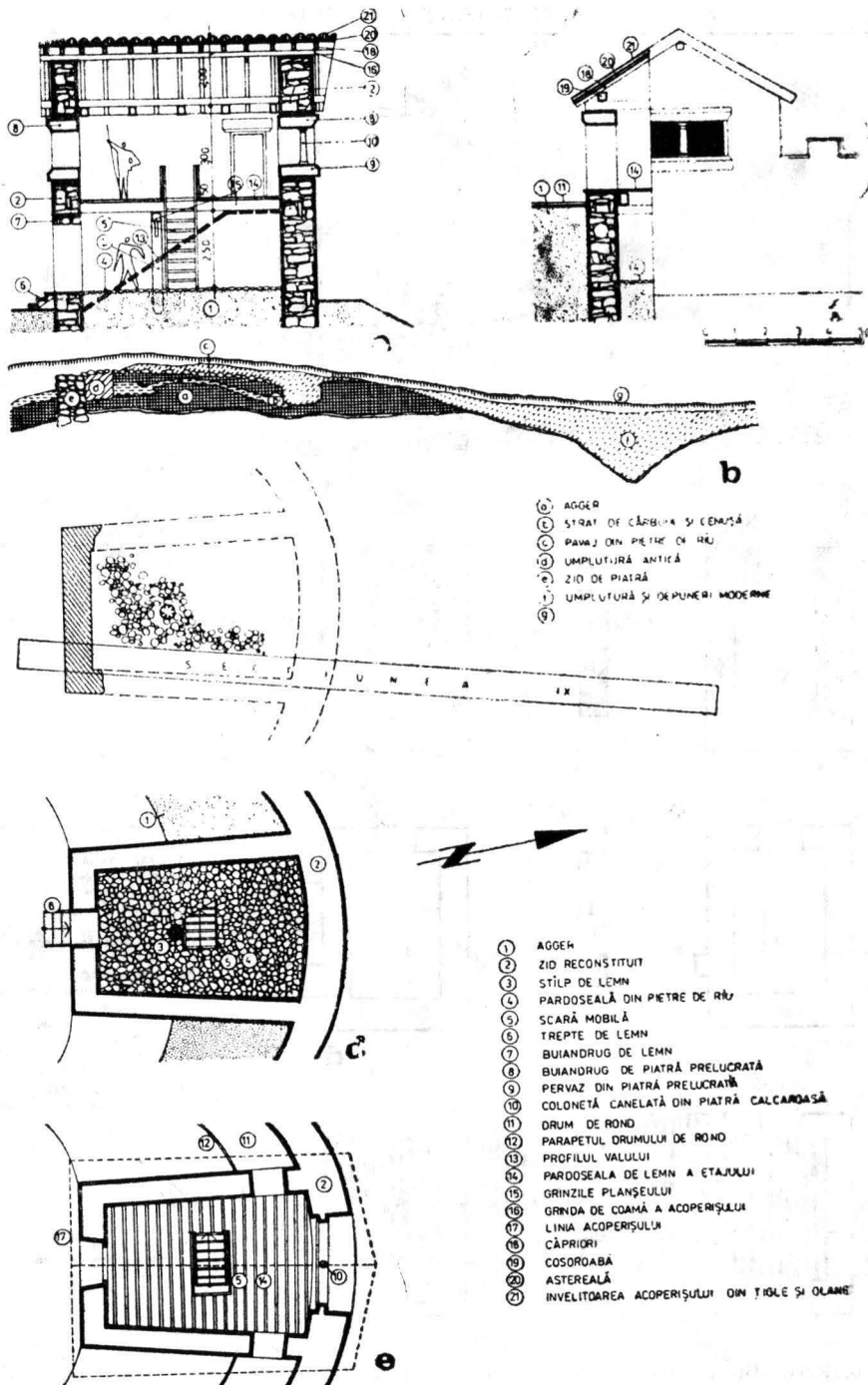

Fig. 5. Reconstituirea turnului din colțul de Nord: a. secțiune transversală; b. secțiunea arheologică; c. planul descoperirii; d. planul reconstituit al parterului; e. planul reconstituit al etajului

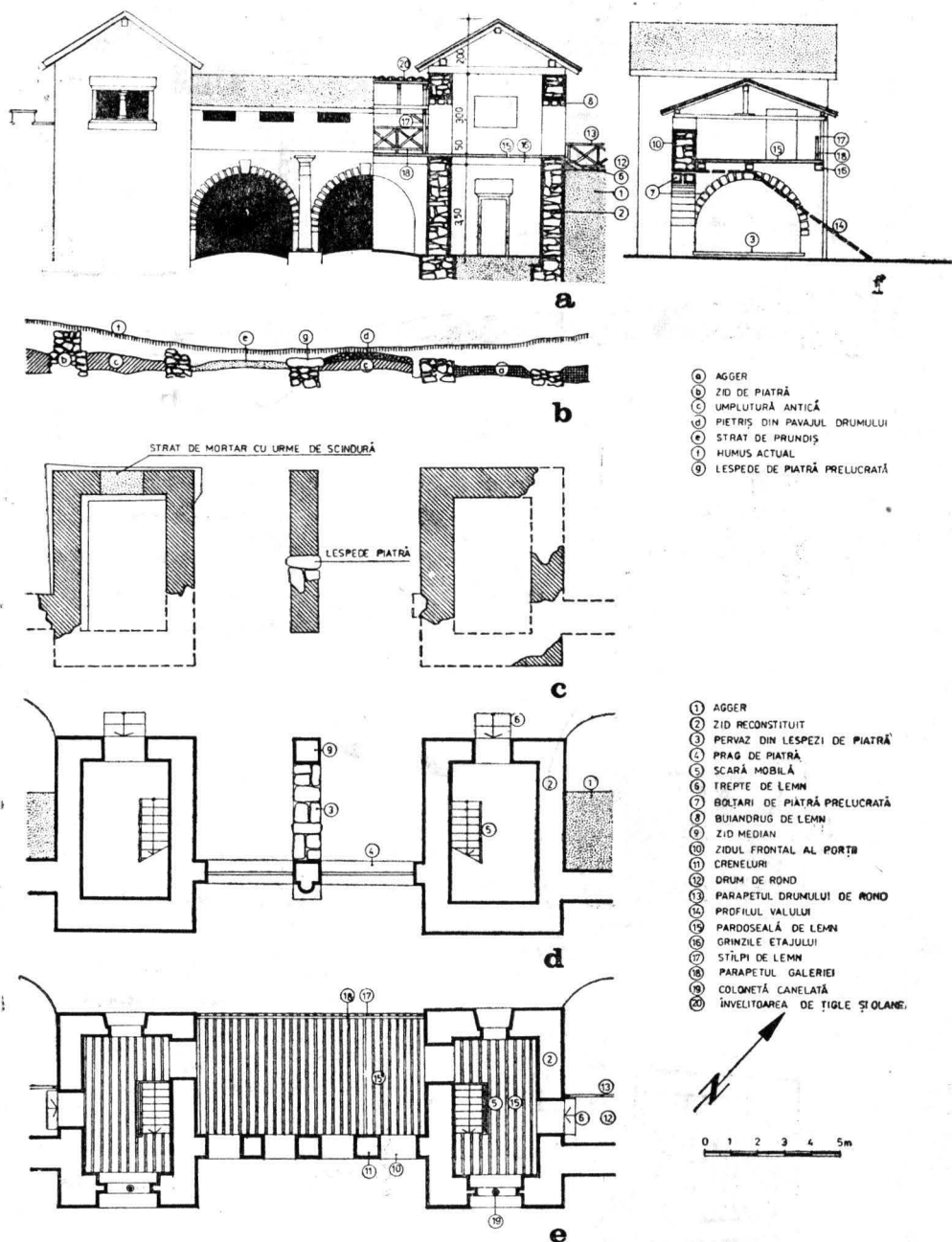
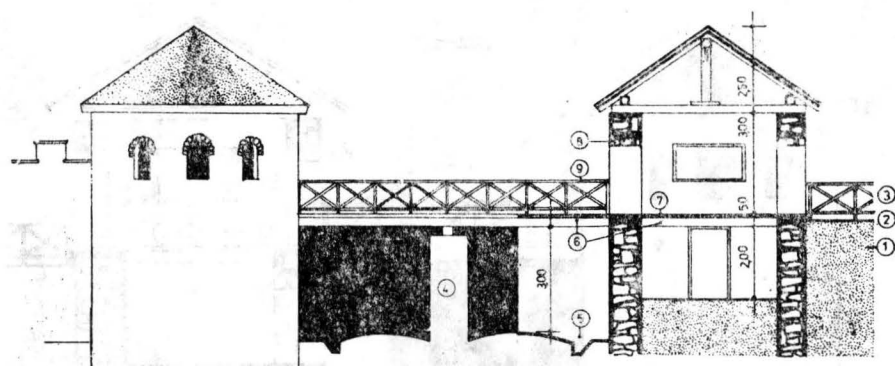
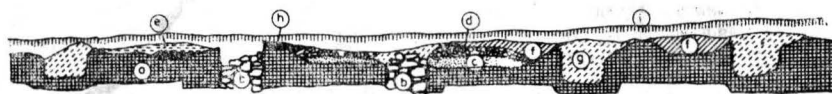

Fig. 6. Reconstituirea porții praetoria: a. fațada; cu secțiune în lung; b. secțiunea arheologică; c. planul descoperirii; d. planul reconstituit al parterului; e. planul reconstituit al etajului; f. secțiune transversală

- ① AGGER
 ② DRUM DE ROND
 ③ PARAPETUL DRUMULUI DE ROND
 ④ ZID MEDIAN
 ⑤ RIGOLA
 ⑥ GRINZILE ETAJULUI
 ⑦ PARDOSEALA DE LEMN
 ⑧ BUIANDRUG DE LEMN
 ⑨ PARAPETUL GALERIEI

- ① UMPLUTURĂ ANTICĂ
 ② UMPLUTURĂ ȘI DEPUȘI MODERNE
 ③ STRAT DE MORTAR
 ④ HUMUS ACTUAL
 ⑤ AGGER
 ⑥ ZID DE PIATRĂ
 ⑦ PRUNDȘ DIN STRATIFICATIA DRUMULUI
 ⑧ PIETRIȘ
 ⑨ STRAT DE CÂRBUNE ȘI CENUȘĂ

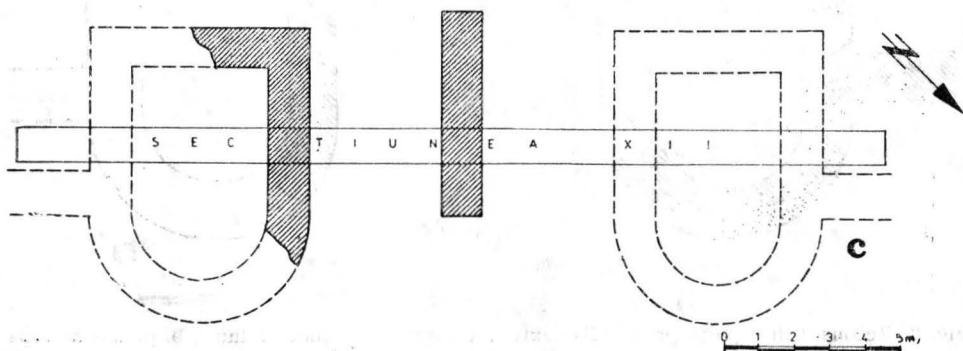
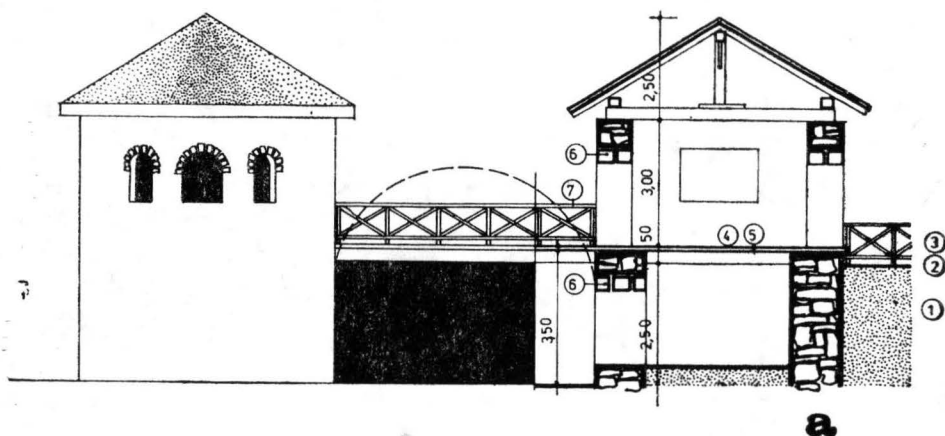

Fig. 7. Reconstituirea porții principalei sinistra : a. fațadă ; secțiune transversală ; b. secțiunea arheologică ; c. planul descoperirii

- ① AGGER
- ② DRUM DE ROND
- ③ PARAPETUL DRUMULUI DE ROND
- ④ PARDOSEALĂ DE LEMN
- ⑤ GRINZILE ETAJULUI
- ⑥ BUIANDRUG DE LEMN
- ⑦ PARAPETUL GALERIEI

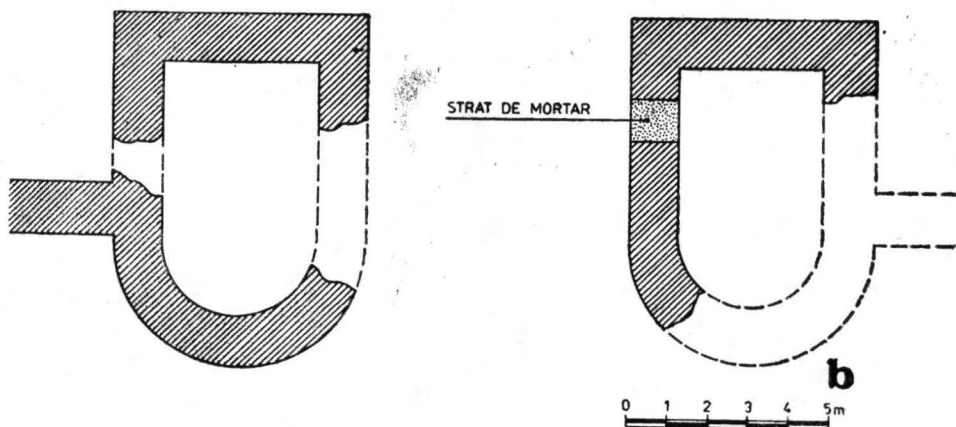

Fig. 8. Reconstituirea porții principalis dextra : a. fațadă și secțiune în lung ; b. planul descoperirii

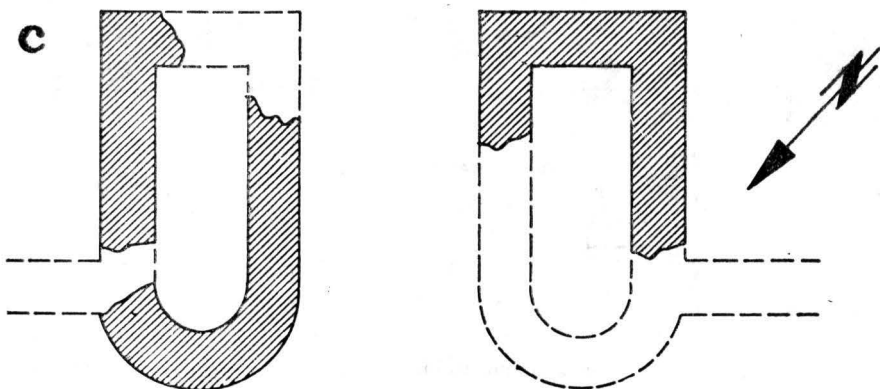
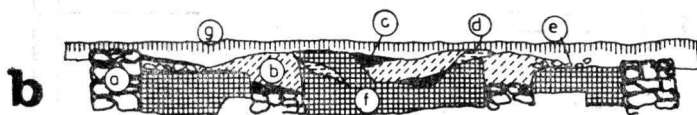
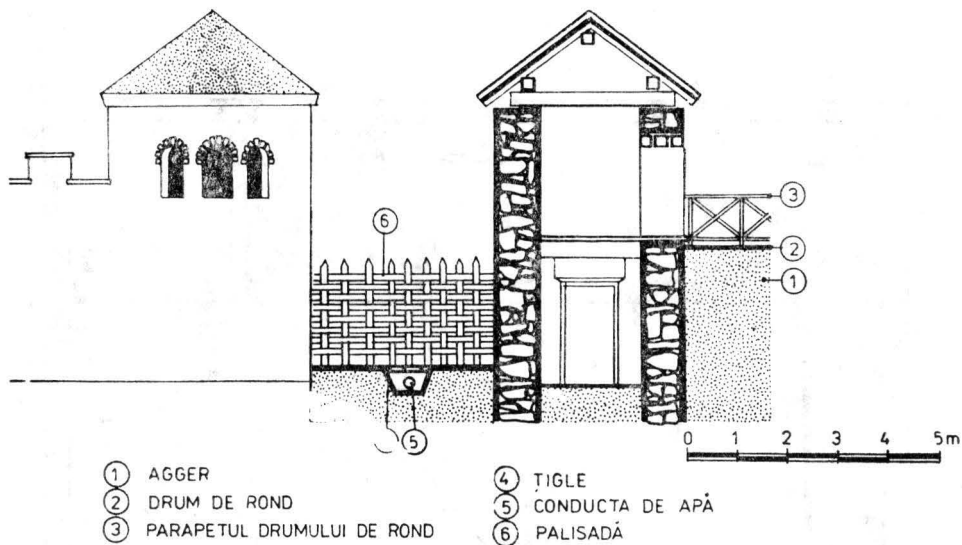
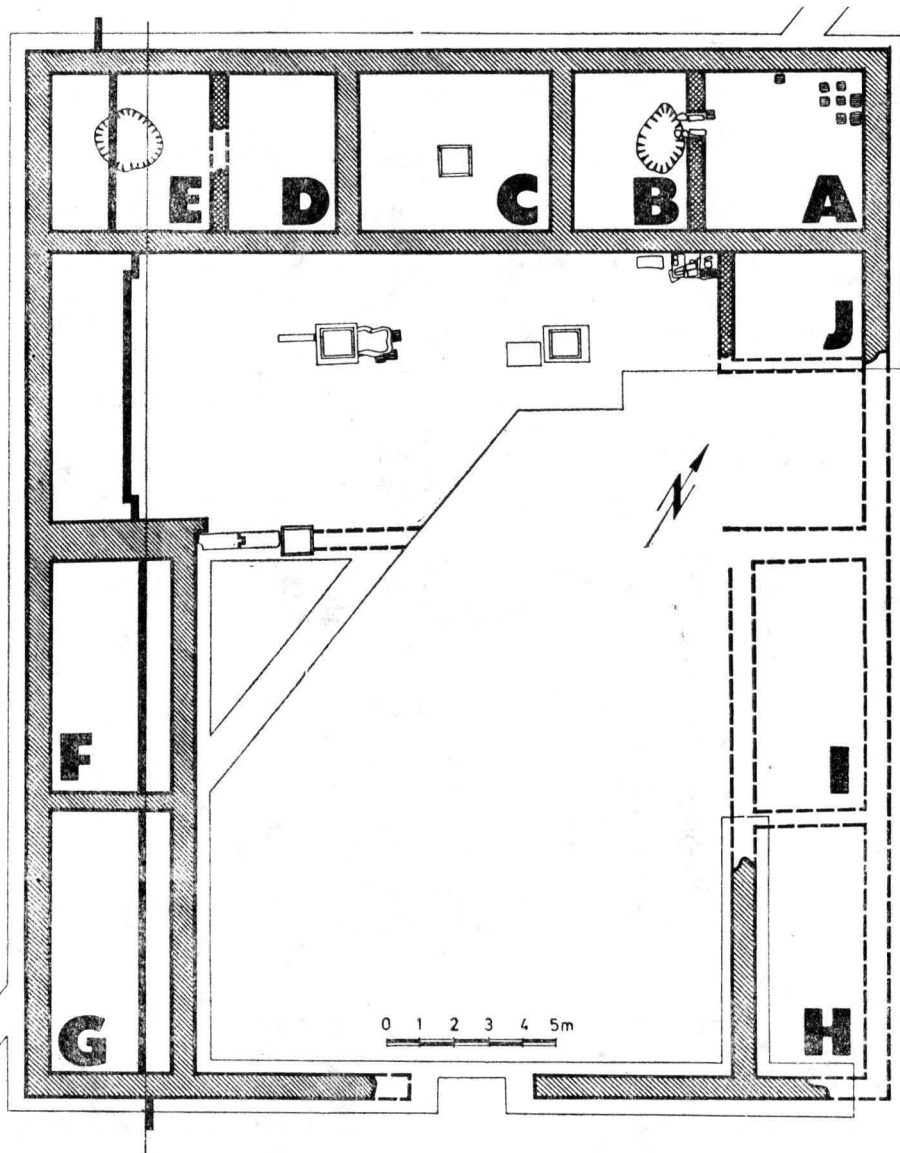
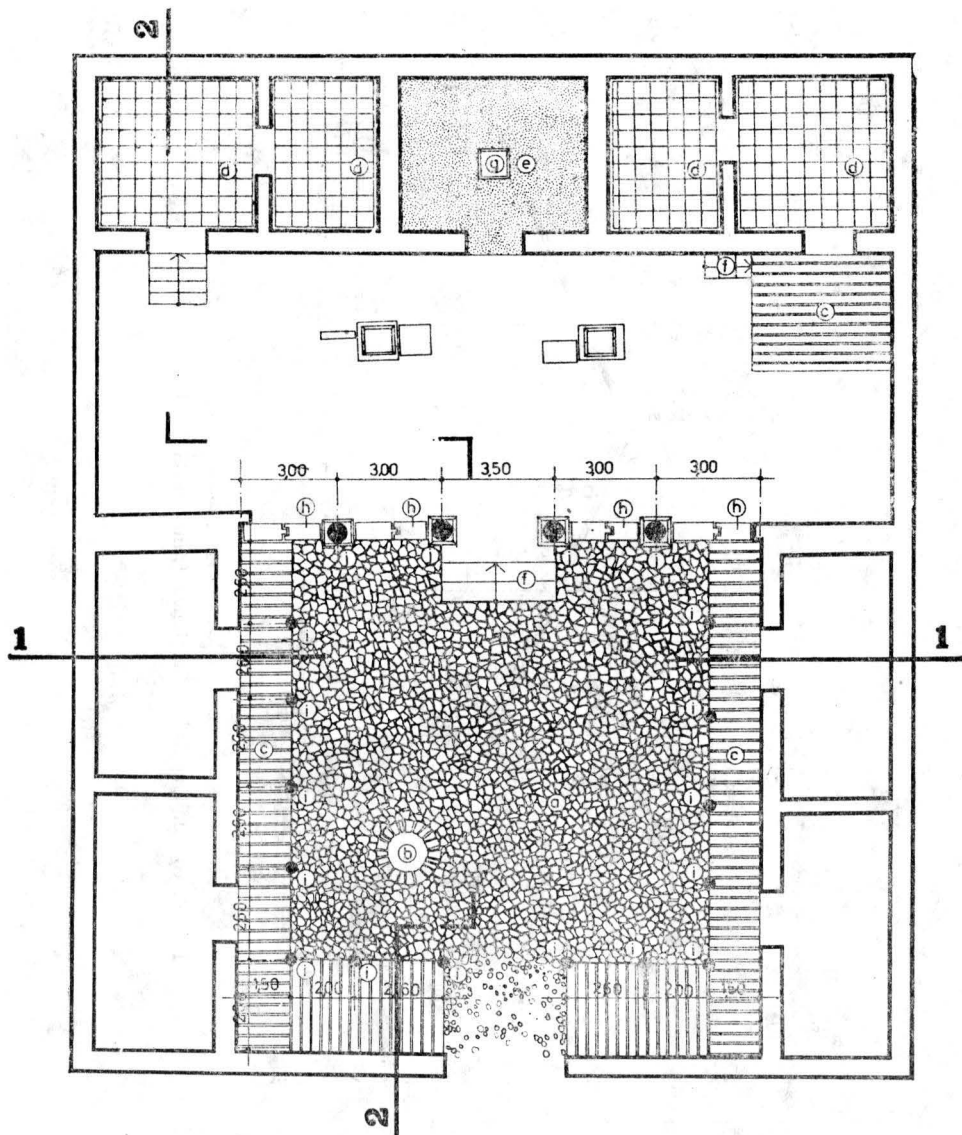

Fig. 9. Reconstituirea porții decumana; a. fațadă și secțiune; b. secțiune arheologică; c. planul descoperirii

	ZID DE PIATRĂ 0,80 M
	ZID DE PIATRĂ FĂRĂ FUNDATIE 0,60 M
	ZID RECONSTITUIT
	ȚIGLE, CĂRĂMIZI
	PERIMETRUL SĂPĂTURII
	NIVELUL DE CĂLCARE ANTIC

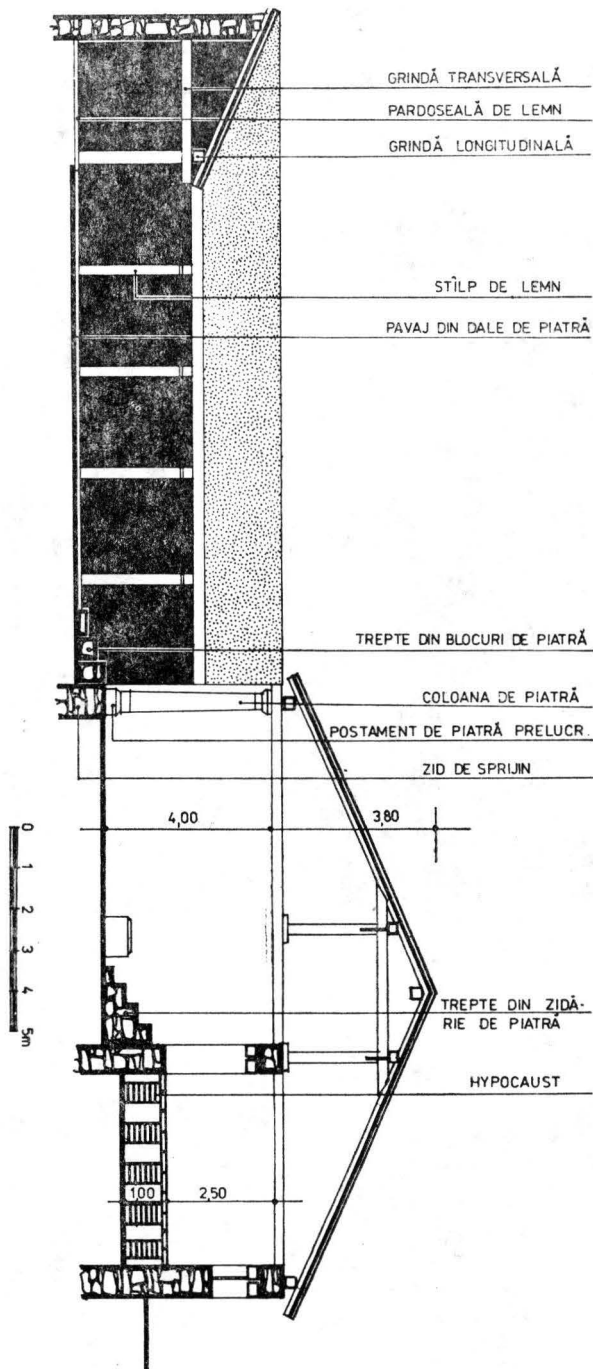
Fig. 10. Clădirea comandamentului. Planul descoperirii

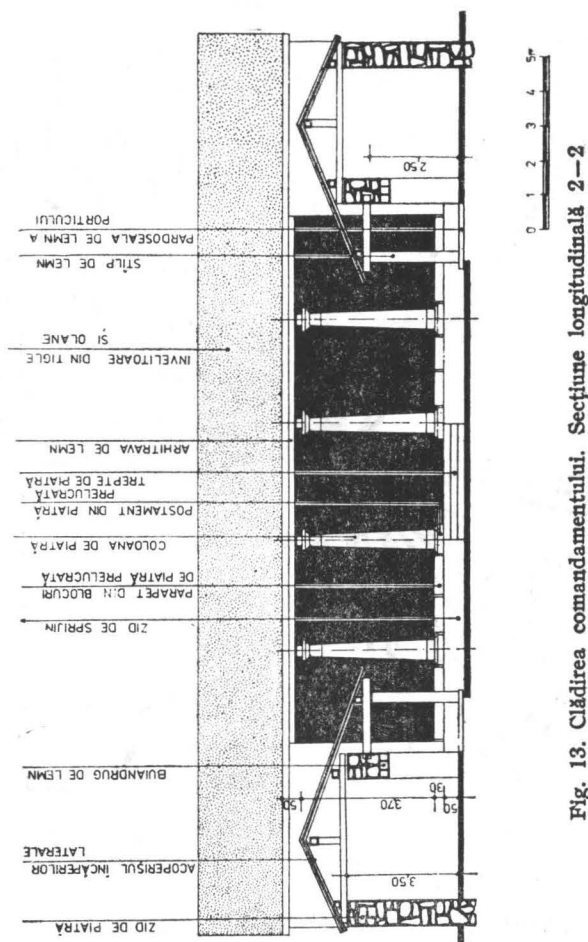

- (a) PAVAJ DIN DALE DE PIATRĂ DE FORMĂ NEREGULATĂ
- (b) FÎNTINĂ SAU BAZIN
- (c) PARDOSEALĂ DE LEMN
- (d) HYPOCAUST
- (e) PARDOSEALĂ DE MORTAR
- (f) TREPTE
- (g) ALTAR
- (h) PIESE DE BALUSTRADĂ DIN PIATRĂ PRELUCRATĂ
- (i) STILP DE LEMN
- (j) COLOANĂ DE PIATRĂ

Fig. 11. Clădirea comandamentului. Plan reconstituit

Fig. 12. Clădirea comandamentului. Secțiunea transversală 1-1

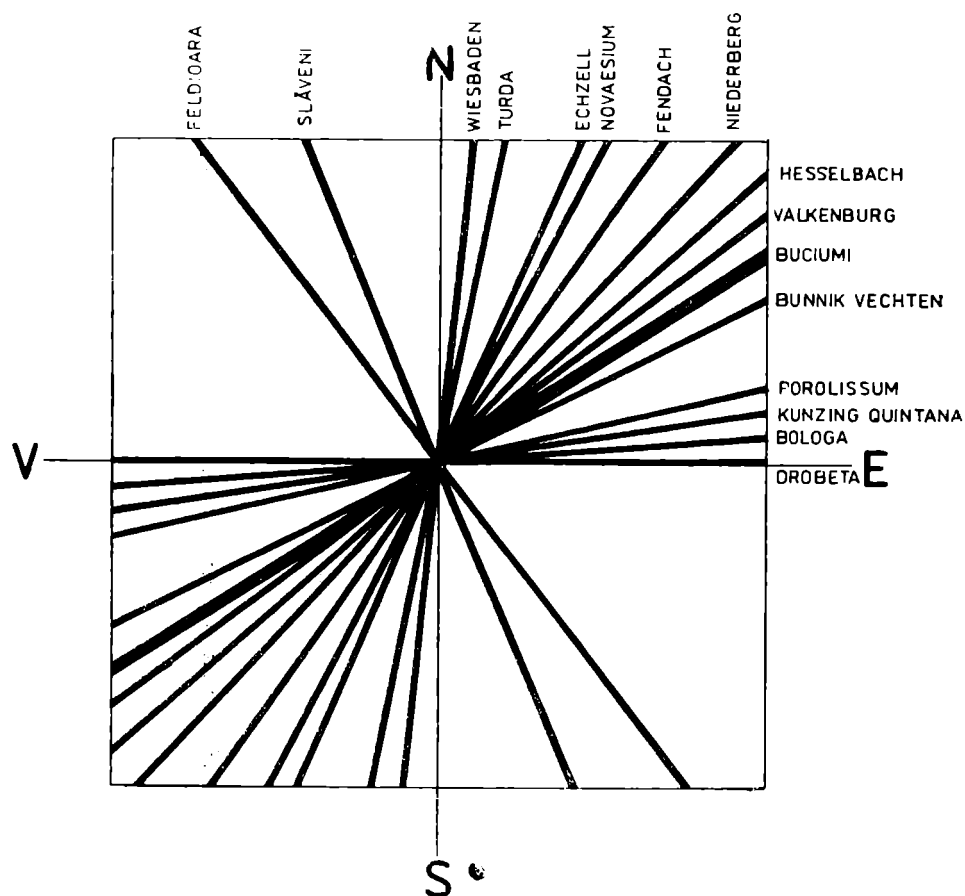

Fig. 14. Schemă generală privind orientarea barăcilor în diverse castre

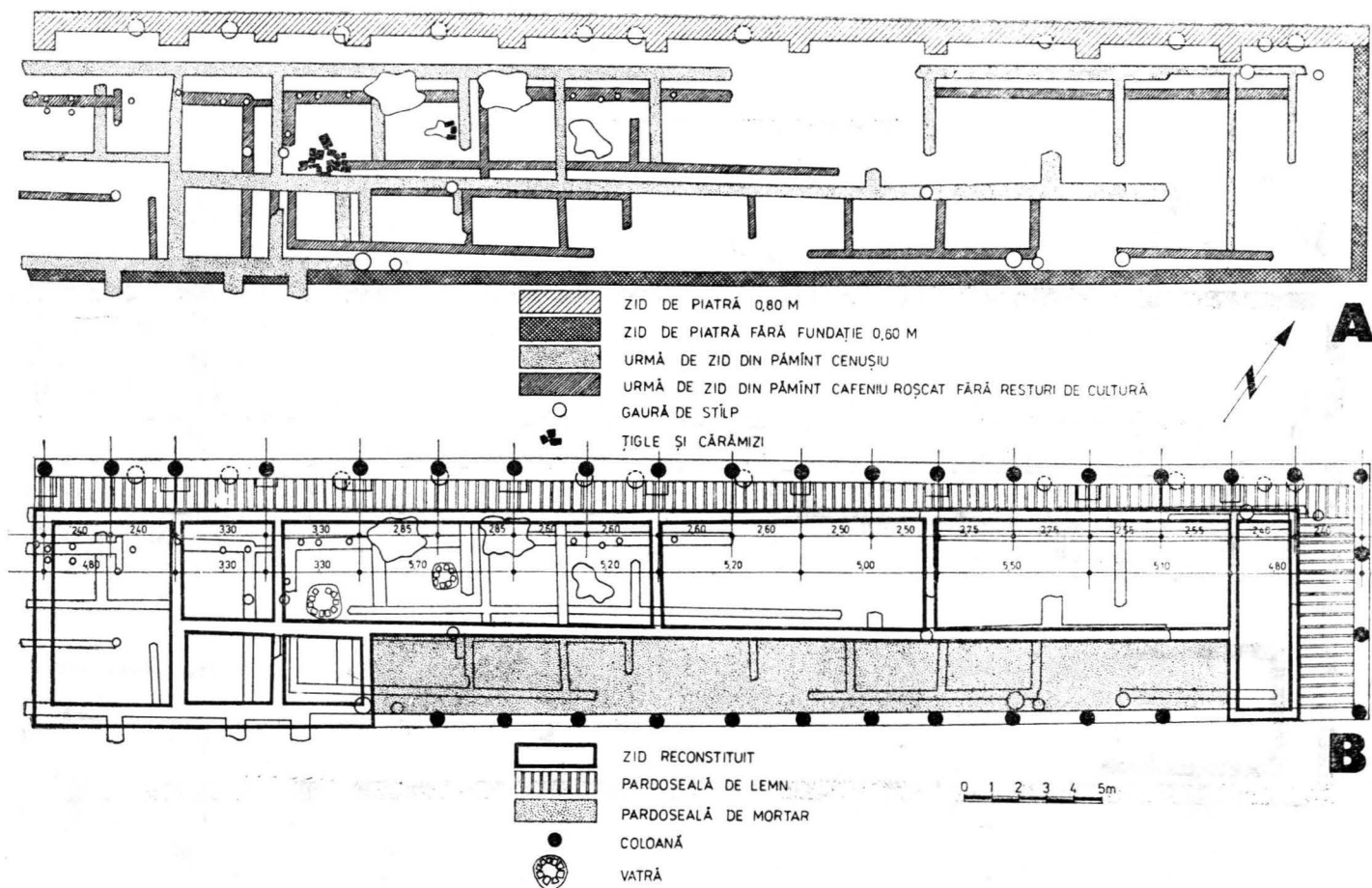

Fig. 15. Baraca nr. 1: a. planul descoperirii; b. planul reconstituit

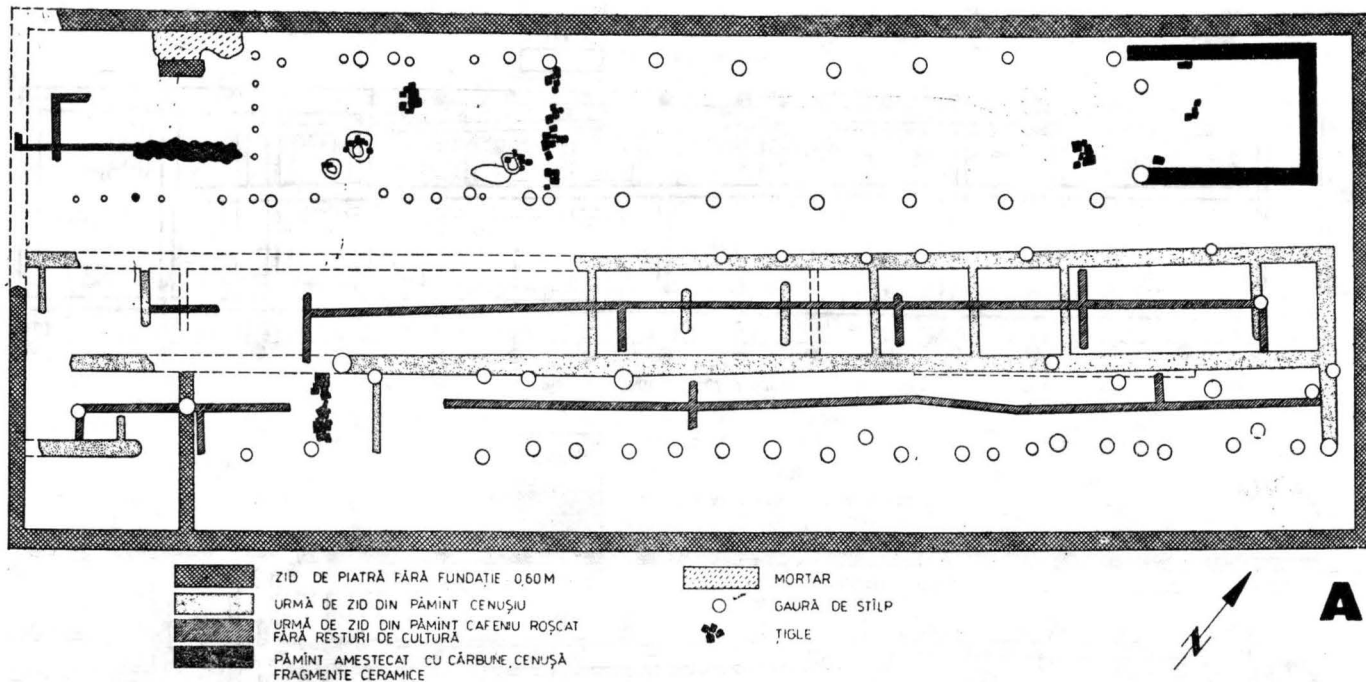

Fig. 16 Baraca nr. 2: a. planul descoperirii

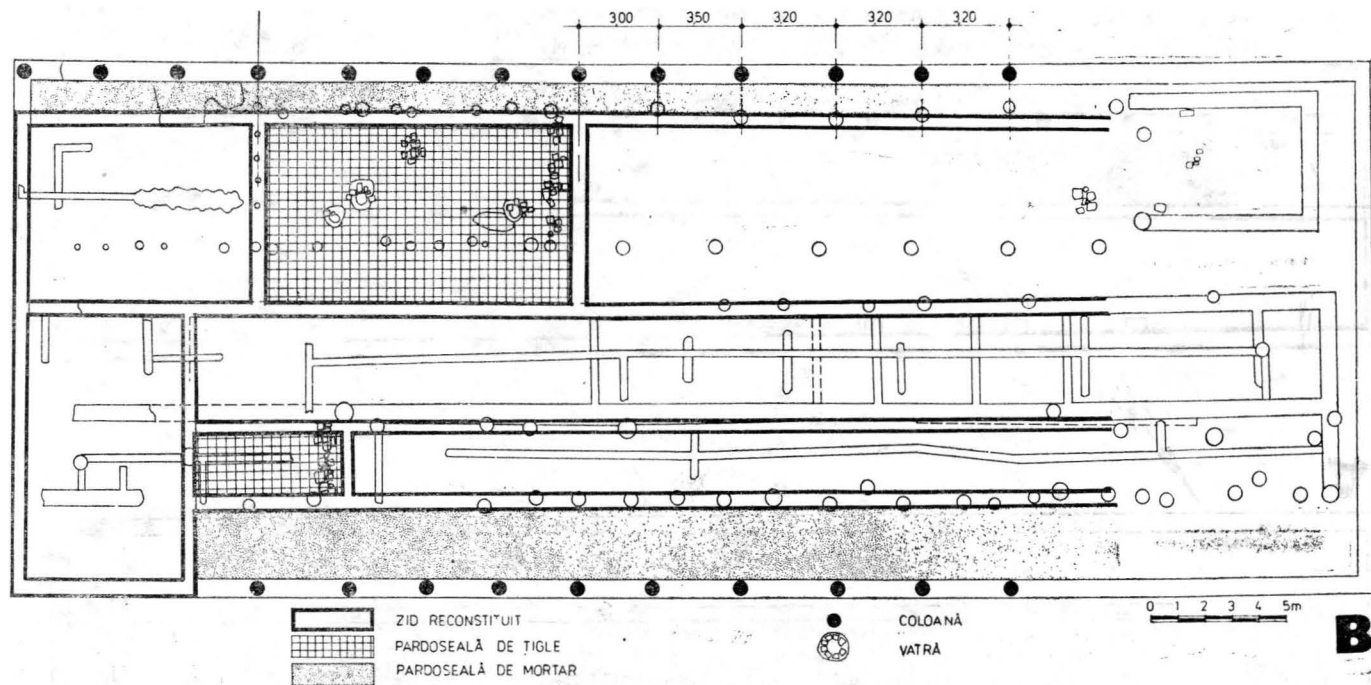

Fig. 16. Baraca nr. 2: b. planul reconstituit

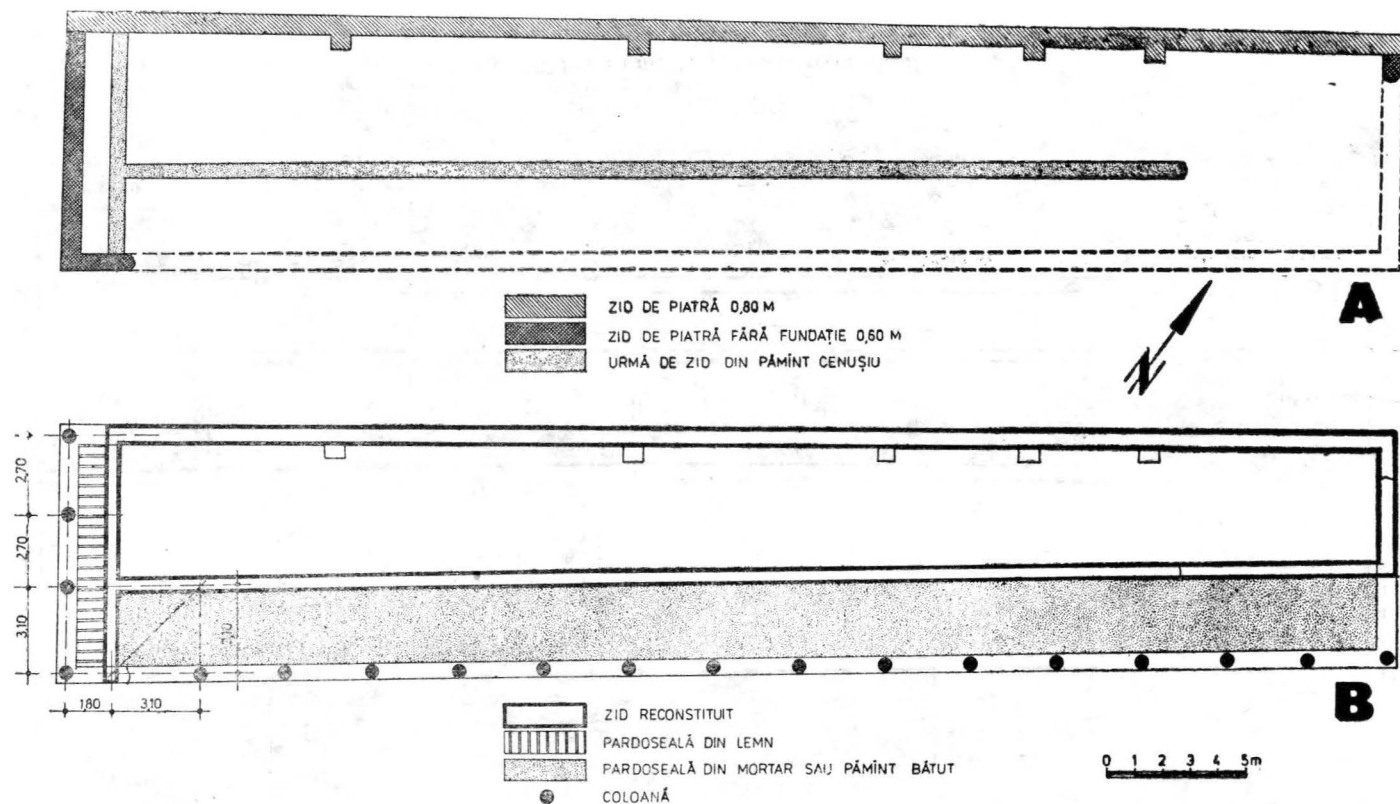

Fig. 17. Baraca nr. 4: a. planul descoperirii; b. plan reconstituit

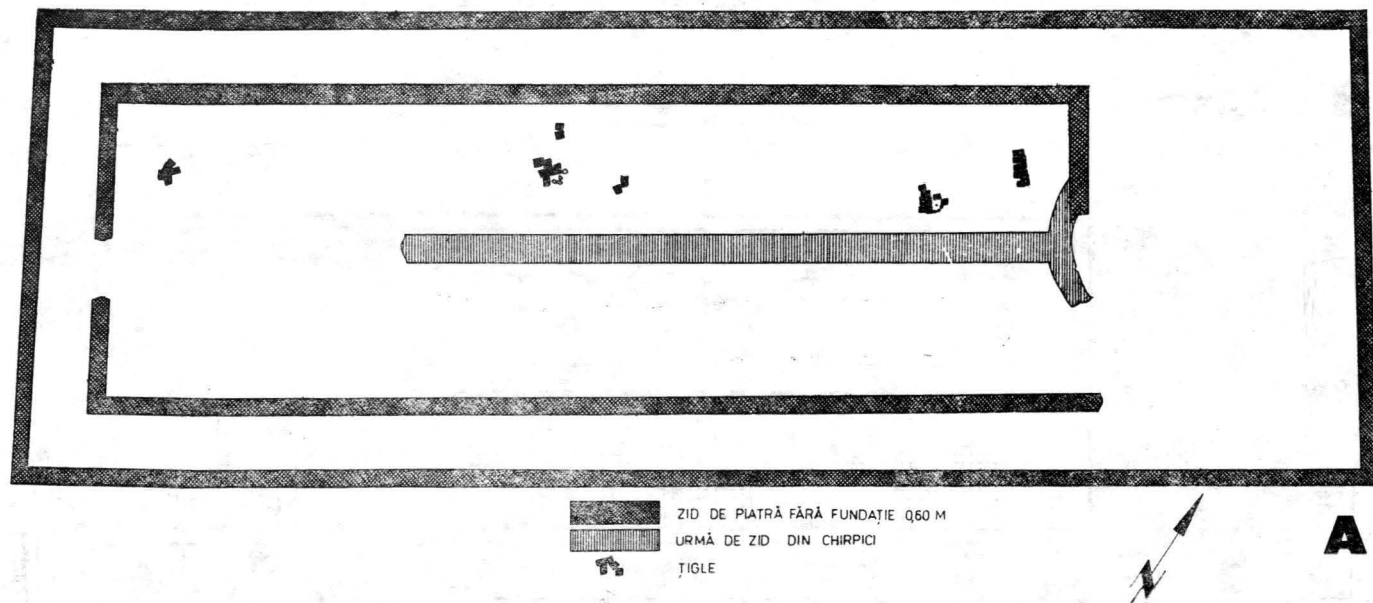

Fig. 18. Baraca nr. 5: a. planul descoperiri;

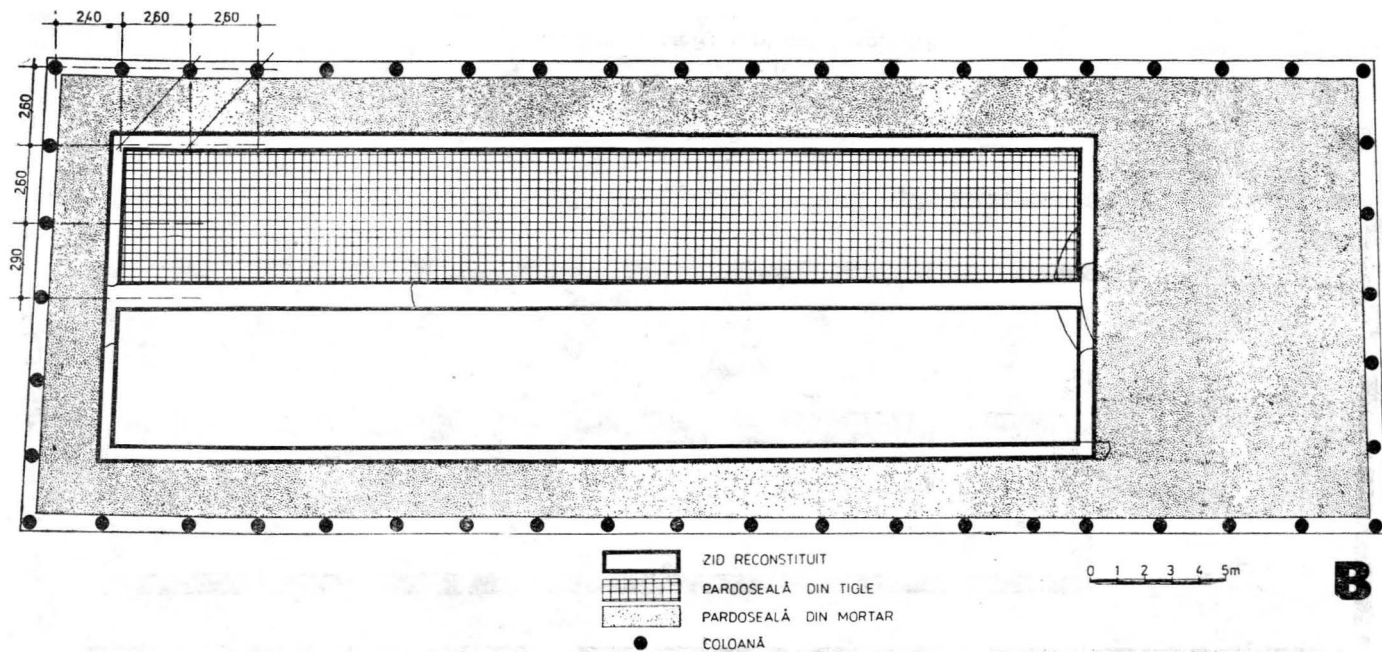

Fig. 18 Baraca nr. 5: b. planul reconstituit

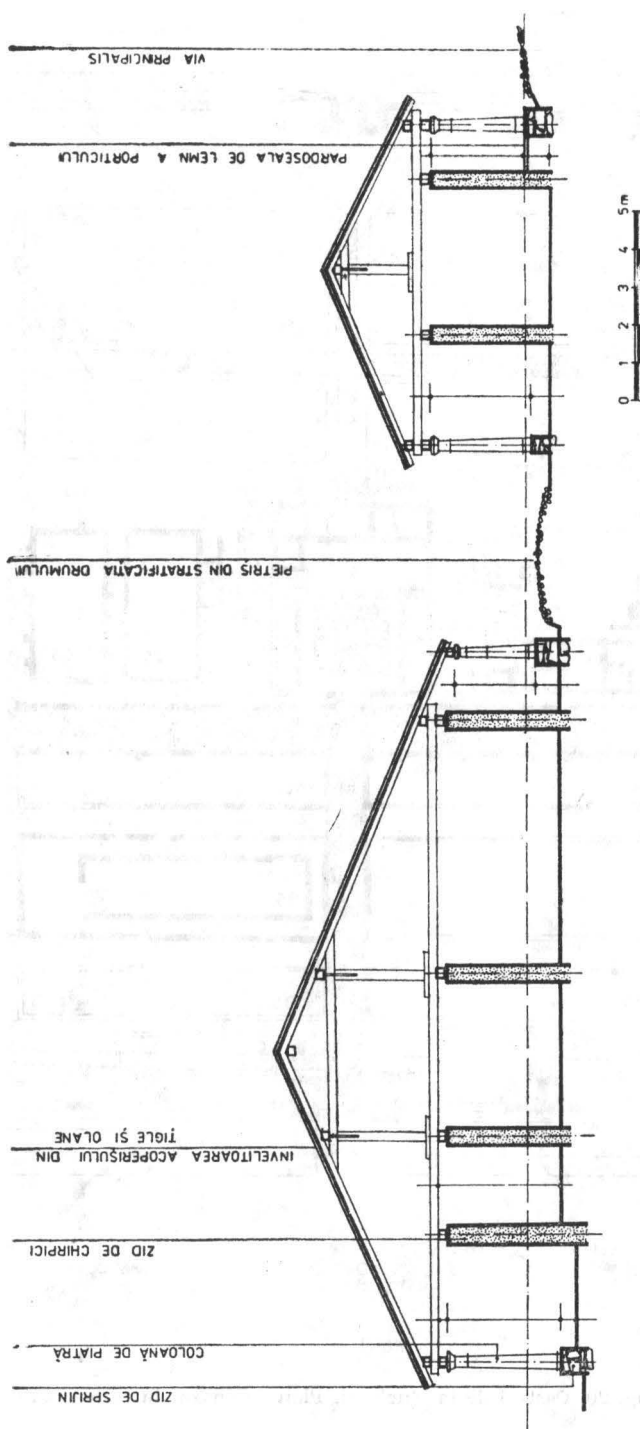
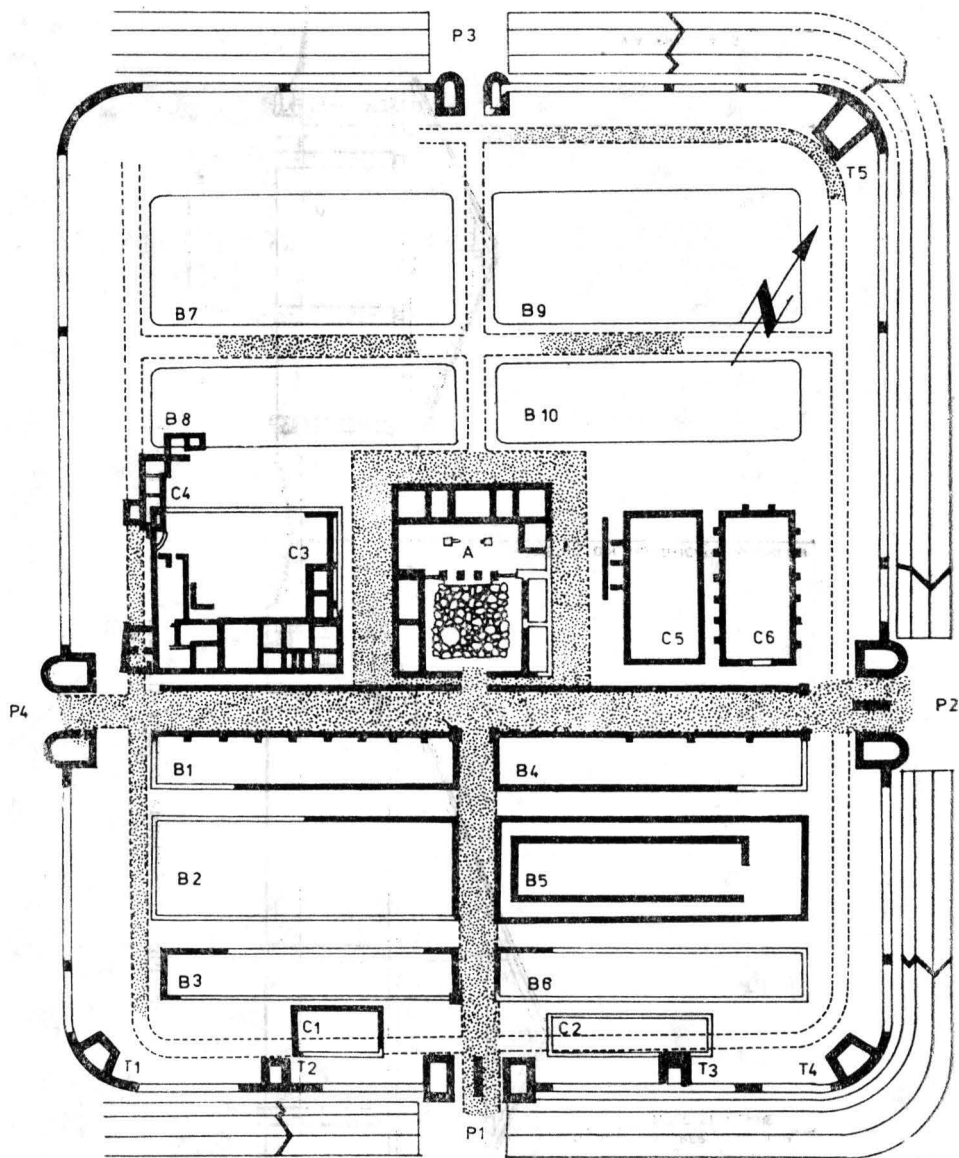

Fig. 19. Secțiune transversală prin barăile nr. 1 și 2

0 10 20m

A - PRINCIPIA
 B1 - B10 - BARĂCI
 C1, C2 - CLĂDIRI CU DESTINAȚIE NECUNOSCUTĂ
 C3 - PRAETORIUM
 C4 - BAIE
 C5, C6 - HORREA
 P1 - P4 - PORTI
 T1 - T5 - TURNURI

Fig. 20. Castrul de la Buciumi. Plan de ansamblu reconstituit

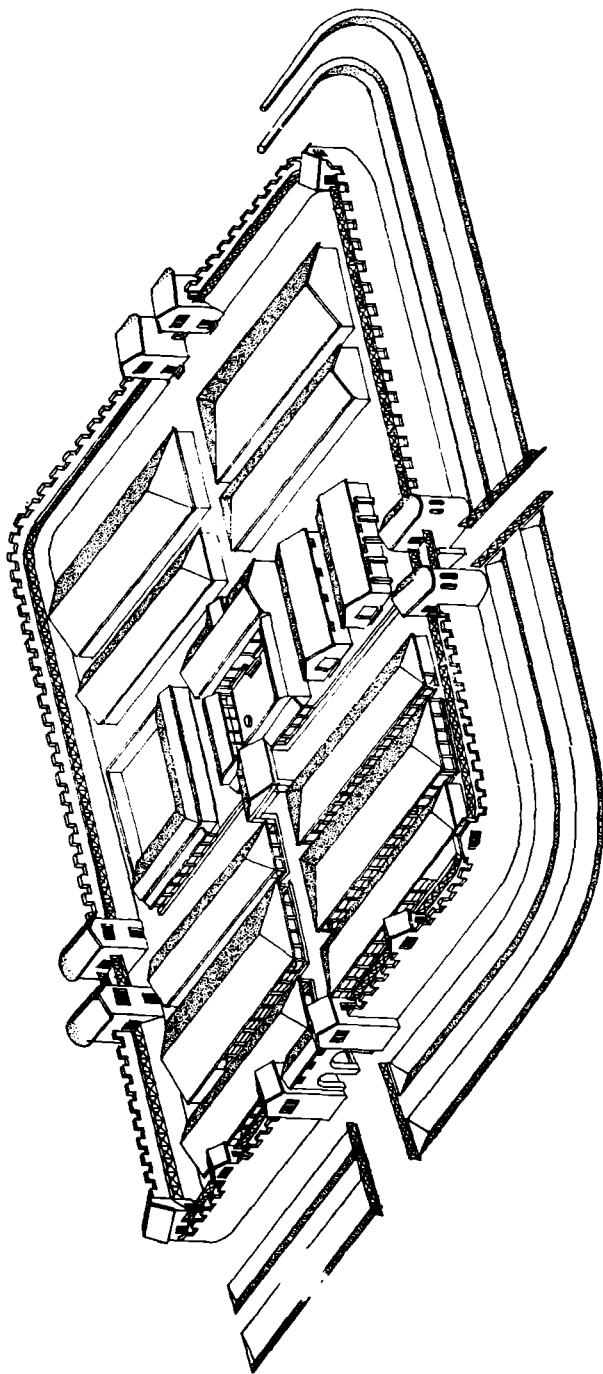

Fig. 21. Castrul de la Buciumi. Propunerea de reconstituire grafică a ansamblului